KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 23 — ČÍSLO 3

OBSAH

MINÁRIKOVÁ, M.: Jazyk M. Kukučína a vydávanie jeho diela 65
HABOVŠTIAK, A.: Martin Kukučín regionálny i celonárodný 73
HORÁK, G.: Popudy z Kukučínovej cestopisnej prózy *Dojmy z Francúzska* 77

Rozličnosti

Významový vzťah medzi predložkami *na* a *pre*. J. Horecký 84
Mramorovaná džínsovina. K. Hegerová 85
Sorabistika a serbokroatistika. K. Palkovič 86

Správy a posudky

Nemecký zborník o jazykovej kultúre. J. Horecký . . 88
Vývin slovenského jazyka a dialektológia. P. Žigo . . . 90

Spytovali ste sa

Pod Bratislavou, nad Gabčíkovom? I. Hrubaničová 94
Nesprávna prechodníková väzba. J. Horecký 95

Napísali ste nám

Cabaj-Čapor (resp. Čapor). J. Domasta 95

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 23 — ČÍSLO 3

Jazyk M. Kukučína a vydávanie jeho diela

MARIANNA MINÁRIKOVÁ

Dielu Martina Kukučína patrí významné miesto nielen v oblasti literatúry, ale i jazyka. Jazyk slovenského realizmu prekonal niekoľko stupňov. Svetozár Hurban Vajanský sa postupne čoraz väčšmi usiloval o „vyšší" knižný štýl, ktorý vychádza z hovorovej reči slovenskej inteligencie, ale i cudzích jazykov. Knižný štýl je charakteristický aj pre E. Maróthy-Šoltésovú, ktorá vo väčšej miere začala využívať aj hovorovú reč ľudu, prevažne v dialogických prehovoroch a „citáciách" (autorka v úvodzovkách používa napr. nárečové slovo na charakteristiku postavy). Ináč je to u Kukučína, ktorý najmä vo svojich poviedkach využíva formu ľudovej reči v dialógoch rovnako ako v nedialogických zložkách.[1]

Autorská reč má u Kukučína v celkovom kontexte druhoradú úlohu. Vyznačuje sa živým a pôsobivým štýlom, ktorý má často znaky ľudového rozprávania. Autor v nej strieda objektívne rozprávanie so subjektívnym. V subjektívnych pasážach sa neraz obracia na čitateľa alebo i na svoje postavy. Oslovenie čitateľa vlastne odstraňuje Kuku-

[1] „K tomu mu najviac pomáha reč priama, dialóg. V dialógu sa môže najviac priblížiť k syntaxi ľudovej reči. Že okrem syntaxe využíva maximálne i slovnú zásobu ľudovej reči, netreba vari ani spomínať... Ale i partie nedialogické podrobuje svojmu plánu. Usiluje sa nevystupovať vôbec za svojím dielom a poskytnúť čitateľovi dojem priameho vnímania... Kukučín ... i nedialogické partie spracúva a podáva tak, aby čitateľ mal dojem podania priameho, a to ľudového. Svoj cieľ dosahuje tým, že i nedialogické partie spracúva formou obvyklou vo vete reči ľudovej, a potom tým, že nedialogické partie podriaďuje dialógu ... Ten nesie tému..." E. Pauliny: O jazyku a štýle slovenskej prózy. Bratislava 1983, s. 44—45.

činov odstup od rozprávaných udalostí: *...Veru, veru svet je zmotaný ... My potlačení musíme podporovať jeden druhého ... Rozmotávať, čo svet zmotal* (M II, D VII, 157).[2] Autor takýmto „oslovením" čitateľa priamo zintímňuje čitateľov vzťah k postavám a príbehom. Podobnú úlohu, podfarbenie a ráz má aj apostrofické oslovenie postáv. Kukučín pri apostrofovaní nahrádza objektívny vzťah ku skutočnosti subjektívnym citovým vzťahom k hrdinovi a zo súcitu ho upozorňuje na hroziace nebezpečenstvo: *Hej, Krt, Krt, pozri na rohy. Roztvor oči a uvidíš, že päť obručí pilníkom odobrali! Hľa, krava už vôkol huby šedivie, to už stará rebrina* (Rj, D II, s. 14).

Jazyk postáv charakterizujú myšlienkovo i stavebne stručné živé dialógy, ktoré sú až dynamicky výbušné. Takéto zachytenie prudkej výmeny názorov postáv poviedky v replikách spôsobuje dynamické, priam živelné nadväzovanie jednej časti dialógu na druhú:

„Švagre, nevideli ste tu niekde rysavú jalovicu?"
„Akú jalovicu? Ja neviem, čo za jalovicu?"
„Bola červená ako plameň, dolu chrbtom biely pás a na hlave lampáš. Kým sme sa jednali, kamsi sa podela."
...„Ja viem, kde je vaša jalovica."
...„Nuž viete, švagorko? Povedzte, kde je, a dáme vám nálezné."
„Vaša jalovica alebo leží, alebo ide, ak nestojí."
„Poďme, kmotre," ... „Poďme, toto sú pohania. Vysmievajú sa z nešťastia iných ľudí. Najprv človeka okradnú a potom vysmejú. To je po kresťansky?"

(Rj, D II, s. 25)

Monologické prejavy sú obsiahlejšie, vážnejšie a pokojnejšie. Je v nich menej vzrušenia, ale často obsahujú vážne autorove úvahy o osobných, ale i všeobecných, napr. národných problémoch:

‚Hľa, predsa je tá nákaza nie toľká,' vydýchneš si. ‚Odhodili svoj kroj, prilepil sa na nich cudzí. No ako sa blížia k svojej dedine, hanbia sa zaň. A koľká je tá hanba! Utrmácaní radšej budú sa ešte pol dňa vliecť, než by si ju vyvolali včasným príchodom. Toľkáto tlupa mladých ľudí neopováži sa vystaviť úsmeškom, ktoré vzbudila by cudzia móda v dedine. A jeden — či by ozaj mal toľko smelosti!'

(Znh, D III, s. 92)

V umeleckom diele nie je potrebná úplná zhoda jazyka osôb so živou rečou, ale musí byť zjavná umelecká funkcia, ktorú jazyk plní,

[2] *D* označuje Dielo Martina Kukučína. Bratislava 1957 (1960) — 1972, rímska číslica zväzok, arabská stranu. *M II* označuje novelu Mišo II, *Rj* Rysavú jalovicu (II, 1961), *Znh* Z našej hradskej.

a vzájomné vzťahy medzi jazykom postáv a inými prvkami umeleckého diela. V súhlase s tým ani u Kukučína dialógy a monológy nie sú reprodukciou každodenného hovorového jazyka jeho prototypov, hoci sa isté charakteristické osobitosti tohto jazyka v diele odrazili. Kukučín sa v nich neusiloval o etnografickú presnosť pri zachytení nárečia a bol celkom vzdialený prostriedkom jazykového naturalizmu, ktorý poznačil sčasti tvorbu jeho súčasníkov (E. Maróthy-Šoltésovej), ale najmä neskorších autorov (napr. práce Z. Zgurišky a M. Zimkovej). Celkove základom konštrukcií Kukučínových dialógov je umelecko-charakterizačné využívanie vlastností stredoslovenskej hovorovej podoby reči.

Z toho, že nárečová hovorovosť Kukučínovho umeleckého jazyka je spoločná i autorskej reči, i jazyku postáv, vyplýva, že obe tieto zložky majú zväčša spoločné štylistické tvárne prostriedky rovnakého alebo podobného významu a hodnoty. Napr. väčšina prostriedkov Kukučínovej obraznej reči v humoristickej poviedke vyjadruje nielen určité žartovné predstavy, blízke ľudovému humoru, ale kryje sa aj so štylistickými prostriedkami tohto humoru. Preto aj Kukučínov humor je názorný v predstave, jednoduchý v podaní a účinný vo výsledku a pointe. Kukučín používa druhy štylistických prostriedkov obľúbených v ľudovom rozprávaní, napr. metaforu spojenú s hyperbolou *(Naoko boli síce dosť dobrí, no Trnkuľa hľadala zádrapku k ďalšej vojne a dosť skoro ju našla* — Rj, D II, s. 20), prirovnanie *(teraz sa mu dôkladne rozbrieždilo, ani čo by opitého uložil do kvetúcich konopí* — Rj, D II, s. 28) a epizeuxu *(... Ej, Eva, Eva, čo som ja urobil! Načo som ja šiel samotný na jarmok? Načo som kupoval jalovicu od takého mrcha človeka? Načo som sa spriahol s takým pohanom? ...* — Rj, D II, s. 29). Vypožičiava si však aj jazykovú podobu ľudových štylistických prostriedkov niekedy z jazyka ľudu doslovne, alebo ju štylizuje s autorským zámerom. Preto popri štylistických prostriedkoch ľudového rozprávania nie je u Kukučína zriedkavé ani ich napodobnenie a štylizácia.

Pri výskume štýlu nemožno podceňovať štúdium jednotlivých vydaní, hoci sa autor sám aktívne na nich nezúčastnil. Mnohé edičné zásahy môžu totiž aj bez vedomých tendencií skresľovať a nivelizovať práve tie zložky autorovho štýlu, ktoré tvoria jeho charakteristickú súčasť (napr. hovorovosť reči ľudu). Najmä v prípade pomerne mladého spisovného jazyka, akým bola slovenčina v čase Kukučínovej literárnej činnosti, môže úsilie o jeho normovanie a kryštalizovanie odvrátiť pozornosť od autorových typických štylistických tendencií. Niektorí editori akoby si boli uvedomovali, že „naši klasici často in puncto spisovného jazyka váhali, podliehali módam, len sa snažili nájsť ur-

čitú normu a stabilizovať ju"[3] a nechali bez povšimnutia funkciu, ktorú zohral v tomto normovaní a stabilizovaní práve Kukučínov autorský jazyk.

Takmer tri prvé desaťročia od napísania prvotiny boli Kukučínove práce roztratené po novinách, časopisoch, kalendároch a almanachoch. Boli tu odtlačené po prvý raz. Iba nepatrná časť vyšla knižne. Ostatné, spolu s románom *Dom v stráni,* ktorý znamenal dôležitý medzník vo vývine slovenského realizmu, sa nedočkali samostatného knižného vydania.

Prvé zväzky *Zobraných spisov Martina Kukučína* začali vychádzať k autorovej päťdesiatke — dvadsaťsedem rokov po publikovaní Kukučínovho debutu v Národných novinách — z iniciatívy Jozefa Škultétyho, ktorý požiadal Kukučína o súhlas na vydanie diela. Kukučín, ktorý žil vtedy už tretí rok v Južnej Amerike, pristal a zveril Spisy celkom do Škultétyho rúk (1909).[4] Škultéty patril k najväčším priaznivcom a podporovateľom Kukučínovej tvorby od samých začiatkov. Jeho vzťah ku Kukučínovmu dielu svedčí najlepšie o serióznosti jeho prístupu k edičnej práci. Na vydávanie slovenských kníh boli však v tých časoch veľmi nepriaznivé pomery. Slovenčina sa potláčala a jej udržiavatelia a šíritelia, medzi ktorými popredné miesto patrilo Škultétymu, boli prenasledovaní. Bolo ich málo. Museli svoje sily neúmerne vyčerpávať v najrozmanitejších odvetviach kultúrnej činnosti. To sa, prirodzene, muselo prejaviť aj v ich editorskej práci. Napriek vzácnemu citovému vzťahu Škultétyho ku Kukučínovej tvorbe vydanie diel M. Kukučína nebolo dostatočne koncepčne pripravené. Editor zaradil do prvých troch zväzkov najznámejšie poviedky, o ktoré bol medzi čitateľmi živý záujem, a do 4. a 5. zväzku román *Dom v stráni* (1911—1912). Potom — zrejme pre nepriaznivé pomery — nastala vo vydávaní Kukučínovho diela osemročná prestávka. Vo vydávaní sa pokračovalo r. 1920. Medzi desať zväzkov s predvojnovými Kukučínovými literárnymi prácami sa zaraďovali nové a tridsaťdvazväzkové vydanie Spisov sa dokončilo až r. 1943 — pätnásť rokov po autorovej smrti — románom *Mať volá* (ten vyšiel už predtým r. 1926—27 u Bežu v Trnave).[5] *Spisy Martina Kukučína* začali vychádzať v Kníhtlačiar-

[3] J. Felix: O vydávaní klasikov. Slovenské pohľady, *69,* 1953, s. 1133—1164.

[4] List Martina Kukučína Jozefovi Škultétymu datovaný 6. 1. 1909 v Punta Arenas, uložený v Literárnom archíve Matice slovenskej, je publikovaný v knihe Martin Kukučín, Dielo 21, Listy priateľom a známym, Bratislava 1974, s. 159—160.

[5] Sobrané spisy Martina Kukučína 1—32, Martin, I. vydanie 1910—1943. (1. zväzok 7 vydaní, 2. zv. 4 vyd., 3. zv. 3 vyd., 4.—5. zv. 5 vyd., 6 zv. 3 vyd., 7. zv. 5 vyd., 8. zv. 2 vyd., 9. zv. 3 vyd., 10. zv. 2 vyd., 11. zv. 3 vyd., 12. zv.

skom účastinárskom spolku r. 1910, neskôr v Matici slovenskej (1922). Náhodnosť a bezsystémovosť v koncepcii pokračovala. Vystriedalo sa niekoľko editorov, ale vo vydaniach sa ich mená neuvádzajú. Jazykovú úpravu — nepotrebné zásahy do textu — kritizoval už r. 1922 J. Menšík.[6] Situácia sa veľmi nezmenila. Texty upravovali redaktori i korektori. Základný text sa vyberal náhodne. Ďalšie vydania boli iba odtlačením predchádzajúcich vydaní a dostávali sa do nich nové chyby a nepresnosti. V niektorých zväzkoch sa vynechávali „zdĺhavé" pasáže, ba i celé stránky (napr. v dielach *Mišo II, Lukáš Blahosej Krasoň, Bohumil Valizlosť Zábor* a i.).

K novému vydaniu sa prikročilo v celkom inej situácii. Predchádzalo ho niekoľko závažných udalostí. Textologická komisia SAV vypracovala r. 1950 návrh zásad na vydávanie rukopisných pamiatok a tlačených diel slovenskej literatúry. Roku 1953 podľa novej typizácie nakladateľstiev dostalo Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry (teraz Tatran) za úlohu vydávať diela klasikov. Vedenie redakcie slovenských klasikov zverili Jozefovi Felixovi, ktorý pristúpil k práci s nesmiernou citlivosťou a hlbokou fundovanosťou. Ešte v tom roku napísal štúdiu *O vydávaní klasikov,*[7] v ktorej zhodnotil dovtedajšiu editorskú prax a určil novú koncepciu. V nasledujúcom roku Slovenská literatúra venovala celé číslo problematike textológie.[8] V Slovenskom vydavateľstve krásnej literatúry vyšiel zborník *Martin Kukučín v kritike a spomienkach* (1957), na ktorom redakčne spolupracovala editorka Kukučínových diel a mala tak možnosť oboznámiť sa s bohatým materiálom o literárnej tvorbe a živote Martina Kukučína. To všetko vytvorilo predpoklady, s ktorými sa mohlo prikročiť k celkom novej koncepcii vydávania diela Martina Kukučína.

V novom vydaní sa pristúpilo k chronologickému postupu, ktorý popri malých odchýlkach sledoval i zreteľ tematický, ba i žánrový (od zvykoslovných čŕt cez poviedky a román až po románové cykly).[9] Do Diela je zaradená celá Kukučínova tvorba, z ktorej časť v

---

4 vyd., 13. zv. 1 vyd., 14. zv. 3 vyd., 15. zv. 2 vyd., 16. zv. 1 vyd., 17.—18. zv. 2 vyd., 19.—22. zv. 2 vyd., 23. zv. 2 vyd., 24. zv. 2 vyd., 25.—27. zv. 2 vyd., 28.—32. zv. 1 vyd.).

[6] J. Menšík: K studiu slovenštiny. Časopis pro moderní filologii, *8,* 1922, s. 111—113.

[7] Pozri pozn. č. 3.

[8] Slovenská literatúra, *1,* 1954, č. 3.

[9] Martin Kukučín, Dielo. 1—21. Zostavenie, edičná úprava, poznámky a vysvetlivky Marianna Prídavková-Mináriková. Doslovy Oskár Čepan. Bratislava 1957—1974.

Spisoch pôvodne nevyšla (napr. poviedky a črty *Drotárove Vianoce,* 1888, *Keď bol Matej malý,* 1890, *Malé črty z veľkého mesta,* 1980, *Na ľade,* 1895, *Výlety,* 1896, *Prechádzka po Vlkolíne,* 1902, *Z lovcových zápiskov,* 1902, *Za svadobným stolom,* 1922, *Spoločenské pôžitky,* 1923), publicistika z r. 1886—1928 z časopisov, podstatná časť dovtedy nepublikovanej rukopisnej pozostalosti (napr. prvotiny od r. 1883, rukopisná pozostalosť *Syn výtečníka, Teľa, Rodina,* cestopisné črty: *Ostrov Brač v Dalmácii, Na palube (Ariadne) Budephalo, V Trieste, Punta Arenas, Z cestovného denníka, Pred pekný domec)* a jeden zväzok výberu z korešpondencie. Množstvo novej, dovtedy neznámej Kukučínovej tvorby prispelo k lepšiemu poznaniu autora a jeho umeleckého vývinu.

Autor sa na vydávaní svojho diela aktívne nezúčastňoval, lebo takmer po celý čas publikovania žil mimo Slovenska. Porovnanie časopiseckých vydaní Kukučínových prác s vydaním v Sobraných spisoch ukázalo, že všeobecné poverenie a autorov súhlas s redigovaním spisov nemožno považovať za záväzný a platný pre nové vydanie. Neostali nijaké doklady, v ktorých by Kukučín schvaľoval jednotlivé zásahy v Sobraných spisoch. Novšie úpravy nivelizovali špecifické prvky ľudového štýlu. Neraz, zrejme z nedopatrenia, sa vynechávali slová *(Nemysli si, že to ideš za regimentom* ... N, Sb 1886/92 — *Nemysli, že ideš* ... Ss 1920/125, *iba ak by tej tráve* N, Sb 1886/2 — *iba ak by tráve* 1910/26), vety *(Na moje reči nedá nič — moje slovo mu je jako toto" — a totka pľuvla na prostred izby* N, Sb 1886/47 — *Na moje reči nedá nič.* Ss 1910/75), ale i odseky, ba i celé stránky (napr. takmer celý záver II. kapitoly Lukáša Blahoseja Krasoňa, rkp. str. 39—44 — Ss 1929/35). Zasahovalo sa do slovníka (*dáky* N, Sb 1886/27 — *nejaký* Ss 1910/5, *žiaden* N, Sb 1886/2 — *nijaký* Ss 1910/26, *var* N, Sb 1886/60 — *azda* Ss 1910/91, *maštaľ* N, Sb 1886/73, — *stajňa* Ss 1910/103, *šukať* N 1886/26 — *hľadať* Ss 1910/55, *„Kamže — kam?"* N, Sb 1886/121 — *„Kdeže — kde?"* Ss 1920/150) i skladby *(aspoň mi nebude mať čo vyhadzovať na oči* N, Sb 1886/50 — *Aspoň nebude mať ťažkô srdce na mňa* Ss 1910/79).[10] Jedna zámena väzby z nepochopenia kontextu dala Kukučínovi podnet na napísanie ďalšej poviedky *(Janka mať* [t. j. vlastniť] M, D I, s. 157 — *Janka mať,* t. j. Jankova mať, Pdr D V, s. 274). Ďalšie vydania prinášali len viac zásahov bez porovnania s pôvodným textom. V novom vydaní bolo treba vziať za základný

[10] *Sb* je skratka pre Slovenské besiedky, *Nn* pre Národnie noviny, *Ss* pre Sobrané spisy, *D* Dielo Martina Kukučína. Arabská číslica znamená rok a stranu, rímska číslica číslo zväzku. *N* je skratka pre poviedku Neprebudený, *M* Máje, *Pdr* Po deviatich rokoch, *LBK* Lukáš Blahosej Krasoň a *BVZ* Bohumil Valizlosť Zábor.

text podľa možnosti texty odtlačené v časopisoch a pri posmrtných vydaniach, ktorým autor sám nedal definitívnu podobu, rukopisy. Vynechaný text z predchádzajúcich vydaní sa dopĺňal. Pritom sa niekedy prišlo k zaujímavým zisteniam. Z poviedky *Mišo II* sa vo všetkých troch vydaniach Spisov publikovala iba prvá kapitola a literárna história až do vydania z r. 1961 ju charakterizovala ako kresbu. Prvý editor si nevšimol pokračovanie poviedky vo februárovom a aprílovom čísle Slovenských pohľadov azda preto, že za textom nebola poznámka: pokračovanie nasleduje, a prvá kapitola sama tvorí uzavretý celok. Ďalší editori sa k pôvodnému textu nevracali. Pretláčali len prvé vydanie zo Spisov. Úplné vydanie podstatne zmenilo podobu poviedky. Žánrovo „má zložitejšiu stavbu ako ostatné (poviedky z Brača). Je to noveletka rámcovaná črtou, s ktorou v závere splýva. Jej námet by sa dal zrhnúť do otázok: povinnosť alebo osobné záujmy? Spomienka alebo prítomnosť? Rozum či srdce? Tieto dilemy sa v niekoľkorakých podobách vracajú v myslení a akciách troch postáv: lekára, jeho sluhu — pohoniča a mladej devy",[11] ktorá sa do poviedky vo vydaní Spisov vôbec nedostala. Príbeh krásnej Jely, ktorý tvorí samostatný plán poviedky, autor začal rozvíjať až od druhej kapitoly. Nemá obdobu v rovnomennej poviedke zo slovenského prostredia. Autor na jeho pozadí odhaľuje svoje najvnútornejšie city a úvahy. Návrat k pôvodným textom teda nepriniesol iba očistenie autorovho textu, ale aj takéto literárne „prekvapenie".

Pri úprave textu nové vydanie nemohlo rešpektovať všetky zásady vedeckého vydania (hoci v určitej miere muselo prizerať aj na tieto požiadavky), lebo vedecké vydanie sa v skorom čase nepripraví. Stručné poznámky nemohli preťažovať text čitateľského vydania, ale mali poskytnúť najpotrebnejšie údaje i odbornému záujemcovi.

Nové vydanie Kukučínovho diela sa usilovalo priblížiť jazyk Kukučínových prác dnešnému čitateľovi zo stránky pravopisnej (písanie *i* — y, písanie veľkých písmen a i.), hláskoslovnej (napr. písanie *s — z, sňah — sneh, boľasť — bolesť, vidieť — vidieť)* i tvaroslovnej *(Davidovi Bertan — Davidovi Bertanovi).* Do základného textu sa zasahovalo len minimálne. Zriedkavé a výnimočné zásahy do syntaxe sú iba tam, kde bol text nezrozumiteľný *(V bol čudnom rozpore* BVZ, rkp. 620 — *Bol v čudnom rozpore* D XVII, s. 620, *Dakoľko dňami* BVZ, rkp. 7 — *Dakoľko dní* D XVIII, s. 11, *Učupil sa hlôžikom* BVZ, rkp. 280 — *Učupil sa za hlôžikom* D XVIII, s. 169 ap.). Zásahy do lexiky sú iba v prípadoch, ktoré z hľadiska dnešného čitateľa nadmieru archaizujú text (najmä spojky: *ačpráve* Nn 1890/17 — *hoci* D VI, s. 12; *poneváč* Nn 1890/17 — *pretože* D VI, s. 17 a i.) a v Kukučínovom štýle

[11] Oskár Čepan: Kukučínové epické istoty. Bratislava, Tatran 1972, s. 94.

nie sú nijako charakteristické alebo funkčné. Nárečové slová a väzby sa ponechávajú. Všetky zásahy sa uvádzajú v poznámkach k jazykovej úprave textu: menšie vo všeobecnej časti, väčšie menovite podľa strán.

Nové vydanie teda ukazuje Martina Kukučína v novom svetle, odhaľuje lepšie a úplnejšie autorov ideovo-umelecký vývin a usiluje sa podať jeho literárne dielo v najvernejšej podobe, ktorá zodpovedá intenciám autora.

Vďaka porozumeniu vydavateľstva (po J. Felixovi prebral vedenie slovenskej redakcie D. Šulc) vyšlo nové vydanie oveľa kompletnejšie, než bolo pôvodné. Texty sa nenivelizovali „redakčnou normou". Všetky zväzky však nevyšli v rovnakom náklade a počet výtlačkov jednotlivých zväzkov azda nebol dosť uvážený. Chýbala aj abonentská základňa, ktorá by bola pomohla určovať presnejšie počet výtlačkov. Prvé dva zväzky vyšli v dvoch vydaniach (1957 a 1961), ostatné sa nedotláčali a posledné sa odpisovali zo skladov. Tak došlo k paradoxnej situácii, že dnes, takmer pätnásť rokov po vydaní posledného zväzku (ale už azda aj desaťročie predtým), chýbajú jednotlivé zväzky, najviac tie, o ktoré bol najväčší záujem. Vychádzali iba rôzne výbery, zväčša pre mládež. Zohnať dnes toto kompletné vydanie je takmer nemožné — nemajú ho ani v sklade vydavateľstva. Potom azda neprekvapí, že nielen čitatelia, ale aj odborníci (a tí by to naozaj nemali) sa vracajú k starému vydaniu, ktoré je vlastne prístupnejšie ako nové vydanie. Možno si ho ľahko zaobstarať v knižniciach a antikvariátoch. Od prvého zväzku r. 1910 až po posledné vydanie r. 1948 sa zachovával rovnaký formát, chýbajúce zväzky sa dopĺňali, ponúkali sa komplety a dlhé roky v mnohých vydaniach sa zachovávala jednotná väzba. Mnohí navyše viac dôverujú starému vydaniu, ktoré počtom zväzkov (32) prevyšovalo nové. Neuvedomujú si, že nové dvadsaťjedenzväzkové vydanie je od starého oveľa väčšie, úplnejšie a vernejšie.

Vydavateľstvo Tatran vydalo k 120. výročiu Kukučínovho narodenia štvorzväzkový výber z jeho diela v Zlatom fonde slovenskej literatúry, redigovanom D. Lehutovou.[12] Nazdávame sa však, že je zároveň po-

Literárnovedný ústav SAV
Konventná 13, Bratislava

[12] Martin Kukučín: Výber 1—4. Výber, edičná úprava, poznámky, vysvetlivky a chronológia autorovho života a diela Marianna Mináriková. Úvod Oskár Čepan. Bratislava 1980. 572, 454, 678 a 721 s.

trebné postupne znovu vydať kompletne celé Kukučínovo dielo, aby bolo ľahko prístupné všetkým záujemcom.

Martin Kukučín regionálny i celonárodný

ANTON HABOVŠTIAK

Pri hodnotení jazyka a štylistického využitia jeho prostriedkov v dielach M. Kukučína sa doteraz zvyčajne konštatovalo, že tento náš majster slova vychádzal vo svojej tvorbe zo živých fondov ľudovej reči, prispôsobujúc ich svojim umeleckým zámerom (Mráz, 1948, s. 222). M. Kukučín dokonalým jazykovým prejavom založeným na podrobnom poznaní reči a života nášho ľudu získal si svojou tvorbou veľké sympatie v radoch milovníkov slovenskej reči a zároveň sa zaradil medzi najpoprednejších i najproduktívnejších tvorcov našej krásnej literatúry.

V osobe M. Kukučína sa v slovenskom literárnom kontexte objavuje autor, ktorý si vedel získať aj tie čitateľské vrstvy, o ktorých priazeň sa predtým márne uchádzali celé literárne pokolenia (Čepan, 1972, s. 8). M. Kukučín veľmi dôkladne sledoval život vtedajšieho človeka i zákulisie dobového života na dedine, najmä si však všímal jazyk prostredia, v ktorom žil i vyrastal v rokoch svojej mladosti. A bolo nakoniec celkom prirodzené, že sa kategórie života nášho ľudu a jeho reči stali normou i kritériom jeho literárnej koncepcie. Bol to práve náš realistický spisovateľ, ktorý v utajených skrýšach ľudových fondov vedel vyhmatať zlatý kov slovnej zásoby a zároveň aj zužitkovať všetky registre gramatickej stavby slovenského jazyka, aby napokon z jeho pera zaznela slovenčina tónmi, aké sme dovtedy nepočuli (Oravec, 1960, s. 151).

V súvislosti so štúdiom literárneho diela M. Kukučína sa vynára otázka, aký je vlastne vzťah jeho jazyka k reči jeho rodiska, resp. k tomu regiónu, z ktorého najviac čerpal vyjadrovacie prostriedky. A ten by mal byť vo vzťahu k autorovi z pochopiteľných príčin aj najpreukaznejší.

Úvodom k tejto otázke treba pripomenúť, že sa M. Kukučín vedome a zámerne vyhýbal tým jazykovým prvkom, ktoré majú úzko lokálny charakter (Pauliny, 1946, s. 37). Jeho literárne dielo nás presvedča, že hneď od začiatku svojej tvorby uplatňuje i dodržiava zásady spisovného jazyka a že všetky poznatky o ňom využíva s jediným cieľom: tvorivo rozvíjať spisovnú slovenčinu, a to najmä na základe stredoslovenských nárečí.

O M. Kukučínovi sa vie, že časť svojho života strávil doma na Slovensku, no zväčša sa pohyboval mimo svojej vlasti. Okrem pobytu v rodnej dedine Jasenovej a štúdií v Prahe M. Kukučín žil kratší čas aj v Gemeri (Revúca), v Turci (Martin a Kláštor pod Znievom) a v Banskej Bystrici. V jazyku jeho diela je však pobyt na týchto miestach málo preukazný. Ale niektoré osobitosti predsa len poukazujú na vplyv

tohto prostredia aj napriek tomu, že sú to lexikálne jednotlivosti charakteristické pre väčšinu stredoslovenských nárečí (o tom aj Horák, 1957, s. 321—322). Tieto (skôr sporadické) osobitosti sú však dokladom, že si M. Kukučín vždy a všade pozorne všímal nárečie toho kraja, v ktorom sa pohyboval a z ktorého čerpal námety a motívy pre svoju literárnu tvorbu.

Jazykový rozbor Kukučínových diel jednoznačne ukazuje, že základným prameňom jeho slovnej zásoby bolo rodné dolnooravské nárečie, z ktorého tento majster slovenského slova a učiteľ štylistiky čerpal naozaj „veľkou lyžicou". Na dolnooravskú provenienciu poukazujú aj niektoré hláskové a tvarové osobitosti, s ktorými sa v iných regiónoch nestretávame. Ako príklad možno uviesť aspoň uplatňovanie hlásky *ä* aj v slovách ako *rädovať* „stavať do radu", *kremä* „kreme, okrem", *zarábä* „zarába" alebo aj rezíduá duálového tvaru slovesa *byť* v podobe *sta* (vo význame 3. os. pl. slovesa *byť*): *Ej, to sta koníčky!* (1/168): *Tie* (voly) *sta aspoň väčšie* (7/8). Úzko lokálny charakter má aj slovo *drva* (4/12) známe v dolnooravských nárečiach vo význame „nakálané kusy dreva, t. j. polená". Znenie *drva* (so slabičným *r*) sa pokladalo aj za chorvátsky jazykový prvok (Horák, 1957, s. 328), jednako sa však nazdávame, že je to prevzatie z domáceho nárečia. Ale takéto a podobné úzko lokálne nárečové hláskoslovné a morfologické prvky sú v jeho tvorbe sporadické.

M. Kukučín nielen dobre poznal jazyk svojho rodného prostredia, ale sa aj osobitne zaujímal o jeho lexikálne i frazeologické bohatstvo, aby na základe tohto poznania mohol čo najúčinnejšie zveľadiť svoje vyjadrovacie postupy. Presviedča nás o tom napr. aj zistenie, že pre Hviezdoslava vypracoval podrobné poznámky o reáliách mlyna i jeho častí a všetkého, čo súvisí s pracovným procesom pri mletí obilia na múku (Šmatlák, 1957, s. 511). Kukučínov záujem o ľudovú terminológiu veľmi výrazne vidieť napr. v poviedke *Na obecnom salaši* (1887), v ktorej sa stretávame s názvami z tzv. pastiersko-salašníckeho okruhu a tie M. Kukučín získal na mieste metódou priameho (terénneho) výskumu. V tejto poviedke Kukučín použil výrazy ako *jahnica* „plemenná ovca, bahnica" (1/170), *skurát* „vemeno ovce" (7/9), *okuliar* „škvrna na čele ovce" (10/35), *hviezda* „znak na čele ovce" (10/35), *znak* „poznávacia značka na uchu ovce v podobe vrúbika" (10/34), *behy* „nohy ovce alebo barana" (10/83), *klepár* „plechový alebo aj drevený zvonec" (10/30), *putira* „drevená nádoba na kľaganie ovčieho mlieka" (10/42), *urda* „vrchná, najkvalitnejšia žinčica" (10/46), *psiarka* „spodná menej kvalitná žinčica" (10/46), *lesina* „prenosná časť košiara" (10/38), *sedisko* „miesto v košiari, kde sa sedí pri dojení" (10/31) i viaceré iné názvy.

Slová z tohto významového okruhu však nie sú charakteristické iba

pre oravské prostredie, ale aj pre tie miesta, kde bol rozšírený chov oviec, ba môžeme sa s nimi stretnúť v celej tzv. karpatskej oblasti.

O vynikajúcom poznaní reálií a ich názvov nás M. Kukučín presviedča aj pri opisovaní vecí a činností z iných okruhov hospodársko-spoločenského života niekdajšej dediny. Jeho záznamy o živote a zvykoch z dedinského prostredia, portréty ľudí, no aj opisy istých činností alebo vecí majú často dokumentárny charakter. A keď sa v jeho dielach spomínajú nádoby či náradie a náčinie v domácnosti, uvádza sa vždy aj ich názov v tej podobe, ako ho počul z úst ľudu. Medzi také patria napr. názvy ako *dvojačka* „dvojitý hrniec s jedným uchom" (3/68), *lyžičník* „schránka na lyžice, príborník" (1/50), *opálka* „pletená nádoba na zemiaky alebo krmivo" (1/52), *múčnica* „nádoba na múku" (/91), *krpka* „demižón" (6/192), *putňa* „ploská drevená nádoba na napájanie koňa" (1/88), *širaňa* „druh širokého hlineného hrnca" (2/99), *štvrtník* „väčšia drevená nádoba na obilie" (3/90) (Habovštiak, 1972, s. 82—83).

Tu sa nám priam vtláča do hlavy myšlienka, že sa M. Kukučín azda inšpiroval dobovou metódou folkloristiky (či etnografie), ktorú potom uplatnil aj v rovine umeleckej štylizácie. Pri charakteristike postáv a konania ľudu vychádza z prameňov ľudového myslenia i hodnotenia reality. Kukučínov cieľ bol jednoznačný: zachytiť čo najreálnejšie život okolo seba v jeho celosti i v podrobnostiach (Čepan, 1971, s. 34).

Veľmi výrazná je podmienenosť jazyka M. Kukučína oravskými nárečiami vo frazeológii. Všeobecne je známe, že slovenská ľudová frazeológia je veľmi bohato rozvinutá a že sa viaže na rozmanité okruhy niekdajšieho spoločenského života. M. Kukučín ju veľmi dobre poznal a pri opisovaní života i osudov oravského človeka ju výdatne zužitkoval vo svojej tvorbe. A napokon podľa tohto ľudového modelu aj nové dvojslovné či viacslovné spojenia i rozmanité prirovnania v takom rozsahu, že vo využití tohto spôsobu vyjadrovania má v našej literatúre vedúce postavenie. Na ilustráciu možno uviesť aspoň niekoľko frazém, ktoré sa vzťahujú na myslenie a vnímanie či pamäť človeka, napr.: *Frfotka mu zaľahol v hlave* „jednostaj myslel na Frfotku" (8/63); *Píšťalka bol čertom podšitý* „veľmi prefíkaný" (6/21); *Iba ak jej rozum za sáru spadol* „ak celkom stratila rozum" (1/42). Iná frazeológia sa vzťahuje na pohyby ľudského tela a na chôdzu: *Videl som, ako cestou zametala* „veľmi sa ponáhľala" (1/39); *Nohy sa mu na chodníku uvezú* „zrazu sa pošmykne" (3/199); *Junec zakášal nohou* „pokrivkával" (2/100); *Ľavou rukou zametá* „naširoko hádže rukou pri chôdzi" (3/218) alebo aj na vzťahy v rodine a spoločnosti: *Čosi sa vraj medzi vami skudlilo* „pohnevali ste sa" (2/126); *Od tých čias je medzi nami hriech* „hneváme sa" (2/23); *No a mladý Dúbravovie — ten ti väzy vykrúti* „pomstí sa ti" (1/144); *A just ti neostane*

navrchu „neprevýšiš ma" (6/221); *A feruľou narábal vlastnoručne* „rozhodoval sám" (3/10); *Rád dával tromfy slabému* „rád ponižoval" (1/15); *Nech je s bratom zajedno* „nech súhlasí" (6/62) (porov. aj Habovštiak, 1972, s. 98).

Tieto i mnohé iné frazeologické spojenia majú taký charakter, že nie je vždy isté, či jednotlivú frazému prevzal Kukučín z ľudovej reči alebo či jej autorstvo možno spájať s jeho menom.

Závislosť M. Kukučína od ľudovej reči, najmä od jazyka svojho rodného prostredia je viac ako zreteľná. Týmto svojím tesným príklonom k vyjadrovacím prostriedkom ľudových vrstiev sa autor napokon ani netajil. Presvedčivo to vyplýva aj zo slov, ktoré napísal už po roku 1918 vo Věstníku českých profesorů: „Čo som sa naučil písať, myslím, že som pochytil z úst samého ľudu. Pozoroval som pilne, ako hovorí a vyjadruje svoje myšlienky. Zbadal som, že vysloví jednoducho a krátko, čo chce povedať, pritom zrozumiteľne a názorne" (Mráz, 1957, s. 29).

M. Kukučín počúval reč ľudu, no vedel si z nej aj vybrať prostriedky, ktoré nielen vnášal do svojej tvorby, ale ich aj tvorivo rozvíjal. Je to autor, ktorý má azda najväčšiu zásluhu na procese prenikania slov stredoslovenského (a oravského) pôvodu do slovenskej literatúry i na ich posúvaní od pólu nespisovnosti k spisovnosti.

Pri realizovaní svojich zámerov M. Kukučín opúšťa staršie formy tak v kreslení postáv, ako aj v zužitkovaní jazykových prostriedkov. Má zmysel pre realitu a tú vie vyjadriť v dialógoch i v autorskej reči tak ako nikto pred ním. Lexikálne bohatstvo, nespočetné množstvo frazeologických spojení, rozmanitosť syntaktických konštrukcií (pričom skladba prevláda nad slovníkom) utvárajú dokonalú väzbu s opisovanou realitou (Mistrík, 1960, s. 113). M. Kukučín sa vyhýba zbytočnému pátosu a exaltácii, v jeho tvorbe sa nestretneme s vulgárnymi slovami či inhonestami, etický princíp v každom ohľade (i jazykovom) je preňho primárny. M. Kukučín je náš najvýraznejší realistický spisovateľ a v pravom zmysle slova národný umelec.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

ČEPAN, O.: Kukučínove epické istoty. Bratislava, Tatran 1972. 272 s.

HABOVŠTIAK, A.: Nárečový slovník v literárnej tvorbe Martina Kukučína. — In: Letopis Pamätníka slovenskej literatúry 1972. Red. J. Chovan-Rehák. Martin, Matica slovenská 1972, s. 79—101.

HORÁK, G.: Charakterizačné prvky v Kukučínovej reči. — In: Martin Ku-

kučína v kritike a spomienkach. Red. A. Matuška. 1. vyd. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1957, s. 320—359.

MISTRÍK, J.: Elipsa v diele M. Kukučína. In: Jazykovedné štúdie. 5. K jazyka a dielu Martina Kukučína. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960, s. 89—114.

MRÁZ, A.: Dejiny slovenskej literatúry. 1. vyd. Bratislava, Vyd. SAVU 1948. 425 s.

ORAVEC, J.: Jazyk a štýl poviedky Keď báčik z Chochoľova umrie. — In: Jazykovedné štúdie. 5. K jazyku a dielu Martina Kukučína. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960, s. 129—151.

PAULINY, E.: Dve kapitoly o spisovnom jazyku a nárečí. 1. vyd. Bratislava, B. Buocik 1946. 45 (4) s.

ŠMATLÁK, S.: Kukučín a Hviezdoslav. — In: Martin Kukučín v kritike a spomienkach. Red. A. Matuška. 1. vyd. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1957, s. 510—532.

Popudy z Kukučínovej cestopisnej prózy Dojmy z Francúzska

GEJZA HORÁK

1. Dielo Martina Kukučína dáva mnohostranné popudy jazykovému povedomiu čitateľa. Štedro ich ponúka i jeho cestopisná próza; z nej si teraz vyberáme *Dojmy z Francúzska.*

Doktor Matej Bencúr — Martin Kukučín sa zastavil vo Francúzsku na ceste z Južnej Ameriky do oslobodenej vlasti na sklonku leta a začiatkom jesene roku 1922 a pobudol v Paríži asi tri týždne. Paríž mu zastupoval celé Francúzsko; píše: *Ako sme chodili po uliciach Paríža, tak sme sa prechádzali akoby v samých dejinách Francúzska. Paríž je srdce Francúzska, jeho ulice sú ozvenou minulosti. (...) Ulice, bulváre, námestia nesú mená, z ktorých každé znamená niečo, má svoj skrytý zmysel a odôvodnenie. Už v samých menách sa odbleskuje celá minulosť. (...) V menách ulíc sa zachovalo, čo kedy mal národ veľkého a svetlého. Nájdeme mená umelcov, štátnikov, mysliteľov, vojvodcov, učencov, panovníkov, spisovateľov i znamenitých záslužných osôb z ľudu* (Dojmy z Francúzska 1980, s. 272).

2. Všimnime si teda hneď na začiatku, ako Kukučín podáva mená spomínaných ulíc, bulvárov a námestí. Striedavo uvádza meno v pôvodnom znení a v slovenskom preklade: *Pred nami sa šíri cesta Champs Elysées so stromoradím na oboch stranách. Máme výhľad až k samej Hviezde. Na nej sa vznáša Slávobrána sťa nejaká vidina. Na Hviezdu vychodia, sťaby ich viedli jej lúče, široké cesty so stromoradím*

a palácmi na oboch stranách. (...) A Slávobrána nepatrí naostatok ani jednej z nich ani samej slávoceste Elyzejského poľa. (70) — *Z námestia Svornosti vidno paláce na jednej i druhej strane.* (70) — *Place Saint Michel je staré námestie.* (132) — *Zo Champs Elysées sme skerovali na cestu Wilsonovu.* (144) — *Rue du Bac bola tichá, iba elegantný restaurant, čo je proti novej budove, je skvele osvetlený (...) Bac znamená prievoz a ulica bola prievozníčka.* (105) — *Čo sme si prezreli, bola botanická záhrada — Jardin des plantes.* (139) — *Dvor je ozaj kráľovský: Cour Royal.* (164) — *Dlhočizný vlak zložili z akýchsi menších vozňov. Ide iba na „banlieue" do predmestia a do okolitých dedín a osád.* (184) — *Najlepšie ísť na prechádzku po l'Étoile.* (252) — *Prešli sme sadmi Tuileries za Hviezdou.* (252) — *Na námestí Svornosti hrali vodomety. — Premerali sme krokom Place de la Concorde.* (253) — *My sme sa už len dali k Víťaznej bráne.* (253) — *L'arc de triomphe vznášal sa zasa len kdesi v diaľke, v hmlistom závoji.* (254)

Striedavo čítame *Hviezda/l'Étoile, Place de la Concorde/ námestie Svornosti, Víťazná brána/Slávobrána/L'arc de triomphe, Champs Elysées/Elysejské pole.*

V daktorých prípadoch meno nasleduje až po opise prostredia alebo osoby; autor akoby chcel, aby čitateľ spolupracoval a mená si podľa náznaku domyslel, napr. *V tej ulici, kdesi sme natrafili na dom slávneho bájkára. Urobili z neho múzeum.* (216) A iba oveľa neskoršie podáva meno tohto známeho bájkára: *Na námestí bola socha starého La Fontaina.* (232) Pritom o meste, v ktorom sa práve pohybuje autorova spoločnosť, sa čitateľ dozvie iba všeobecne v poznámke: *Vy ste sa šli potulovať po* (vojnou) *spustošených krajoch.* Podľa La Fontainovej sochy postavenej v jeho rodisku si čitateľ môže na základe svojich vedomostí uvedomiť alebo až neskoršie zistiť, že spoločnosť sa pohybovala v mestečku Château-Thierry.

3. Pri významných a charakteristických budovách Kukučín pripomenie ich vzťah k Československu: *Trocadéro a Eiffelova veža sú pamiatky po výstave, na ktorú nezabudnú tí, ktorí boli vtedy so sokolmi v Paríži. Sokoli boli vystúpili po prvý raz pred tvár sveta a vynikli v závodoch a hrách, že si pritiahli obdiv a priazeň širokej verejnosti. Český národ od tých čias začal vystupovať pred svetom čím ďalej tým určitejšie a istejšie ako samosvoj, kýmkoľvek si nevydobyl politickú slobodu a samostatnosť.* (144) — *Dnes je v nej* (v čase Kukučínovho pobytu — v budove Trocadéra; po roku 1937 v Palais de Chaillot) *národopisná výstava. V nej je i zbierka slovenských výšiviek: uhorská vláda ich darovala Francúzsku ako tvorbu maďarského ľudového umenia. Dosť sa napýšili Maďari alebo Uhri, ako ich tu volajú, cudzím*

perím, najmä slovenským, v umení, vo vede, v obchode, spisbe a najväčšmi vo veľkej politike, kde im aj Slováci kliesnili cestu. (151)

4.1. Pozorované veci premeriava Kukučín slovenským metrom a skúsenosťou z dedinského (poľnohospodárskeho) prostredia: porovnáva a pripája paralely. — Vyberáme z nich tieto dve: [Úradník v banke.] *Naša výslovnosť akosi sa mu nezdala. Nám sa zase nepáčila jeho: ale už sme si len vybrali v nej hlavný zmysel, ako sliepka vie vybrať zrnko spomedzi hŕby plev.* (31) — *Boli by sme hádam čakali* (na začiatok predstavenia) *dlho, keby obecenstvo nebolo počalo búchať v rytme ta-ta-ta, sťa keď mlátia vo troje.* (190)

Ale z nášho záujmového pohľadu je najpozoruhodnejšia porovnávacia paralela z okruhu skladby, vlastne skladobného výkonu (štylizácie); nepriehľadná ulica sa Kukučínovi javí ako dlhá zamotaná veta: *Musíme jej dať, avenue Villiers je veľmi dlhá: je ako veľmi dlhá veta. Keď sme vystrúhali výpoveď, že sa roztiahne na periódu, a ide trochu bez poriadku, že si s ňou nevieme rady; keď vyjdeme z komát, čiarok, dvojbodov, bodkočiarok: naostatok (kvôli premene!) všantročíme zátvorku, nech ani ona nechybuje. Do nej potom už popcháme všetko, čo nám zvyšovalo a nadejeme ju sťa hurku všakovakou sekaninou. Tak urobili i tu. Čo sa nespratalo do avenue de Villiers, položili do zátvorky.* [Ulica bola totiž prerušená námestím.] *Nemáme sa čo hnevať: je pekná.* (111)

Tejto paralele nechýba humorné osvieženie. A to sa ešte výraznejšie uplatní v situáciách, keď cestovateľská spoločnosť okolo Kukučína posudzuje francúzštinu. Kukučín svoje postoje k nej podáva ako náhľady niekoľkých osôb v beletrizovanom rozhovore, ktorý nám pripomína cestovateľské ťažkosti s cudzou rečou.

4.2. O tom, ako jedného člena cestovateľskej spoločnosti trápi francúzsky pravopis, čítame — *Sused vravel: „Ja viem po francúzsky. Ale čo mi pomôže, že viem, keď neviem otvoriť ústa a hovoriť." — „Treba sa cvičiť," odporúčal mu ktosi, „mnoho cvičiť, veľkých capov strieľať a budete hovoriť ako nebohý Paul Deschanel. Dieťa, keď sa púšťa na nohy, potkne sa neraz, padne i nos si prebije: ale potom beháako strela."* (158)

O vzťahu pravopisu a výslovnosti sa pokračuje takto: *„Viem ja, viem, že dokonalosť na vŕbach nerastie," uznával on. „Ale Francúzi, cher ami, urobili chybu, že nezahriakli pisárov, ktorí nastýkali toľké písmená v najmenšom slove. Bó je bó: načo im bolo vypisovať beau? Kukučka kuká „kuku", a nie „coucou". Urobili zbytok, nič iné ako zbytok, na slovách urobili veľkú opuchel' ..."*

„Ústrojstvo reči, nie opuchel'" zahriakol ho iný, znalec. — „Keď je ústrojstvo, bolo tiež sa ho držať," húdol vždy na tej istej strune. „Ja som dôsledný. Prečo nevyslovujú trpezlivo beau, ako je? Nech

dajú každej hláske právo hlasu. Rovnoprávnosť je rovnoprávnosť. Ale oni nie: a poviem vám, prečo!" — „Čo také?" spytovali sa ostatní. — „Prišli i oni na to, že schybili. Čo pobabrali pisári, hľadia napraviť vo výslovnosti. V rozhovore nepočuť ‚eu, au, eaux'. V prostriedku slova preskočia, čo doň nepatrí. A majú pravdu. Na konci slov poodhrýzajú koncovky, prívesky a márne cifry. Iné čiastky nechajú kdesi v hrdle; čo zvýši, sú len pozostatky: tie nám dávajú cez nos. Uštipnú tu, odhryznú tam, a výslovnosť je krátka a jednoduchá." — „Teda sa nemáme čo žalovať!" vyčítali mu. — „Akoby nie, keď im je vždy náhlo," jedoval sa. „Pomaly ďalej ujdeš! Ako sa my neponáhľame a hovoríme zreteľne v ich reči. Načo im je viazať dovedna slová, sťa keď pletieme plot z vŕbového prútia? Keď ich počúvaš, príde ti najprv plot rozhádzať. Kým ho rozhadzuješ, oni sa ponáhľajú a ponáhľajú. Kým vyberáš prútiky, skladáš dovedna, stratíš sa. Čuješ na konci zvuky, čuješ hudbu reči, ale obsah piesne, text, uletí. Darmo ho zhľadúvaš a chytáš. Privykol si na slová a písmená, nie na sluchové dojmy, čo im nezodpovedajú. Nevieš si naostatok rady: lapáš, čo letí chytro, čo nedolapíš, ani nedohoníš ..."

Jedinečnú diskusiu završuje pritakávacia replika: *Čosi mal pravdu. Skúsili sme i my niečo; lapali sme neraz, a nedolapili.* (160)

Táto — možno povedať — medzijazyková charakteristika francúzštiny z úst tých, čo s ňou cestovateľsky úporne zápasia, aby sa ňou ako-tak dorozumeli, je majstrovsky názorná a kukučínovsky vtipná. Pritom je to vlastne umelecky pretvorená štúdia, ktorej nechýba odborná opora. A navyše, je to premeriavanie francúzštiny, akoby ho bol snoval náš neškolený človek s lapidárnym postojom k veciam a javom.

Ale Kukučín sa v tomto beletrizujúcom exkurze (porov. Horák, 1960) dostáva aj vyššie — ku zostavovaniu celého prehovoru z chudobnej slovnej zásoby — k tomu spomenutému *strieľanie (veľkých) capov.* Tieto názorne podané pozorovania boli podložené jeho osobnou medzijazykovou skúsenosťou. Nabáda čitateľa pozorovať situačné štylizovanie v cudzej reči: *Zaujíma* [je zaujímavé] *stopovať chodníčky a zákruty, ktoré si vyhľadáva neskúsený, aby sa dorozumel a nezabŕdol: ako sa skrúca a hľadá, keď nemá naporúdzi výraz, ktorý by priliehal ako-tak na predstavu.* (220)

Skúsenosť nás presvedča, že toto vtipne podané pozorovanie sa netýka len štylizovania v cudzej reči; má všeobecnejšiu platnosť.

V okruhu rečových ťažkostí Kukučínovej cestovateľskej spoločnosti čitateľa zaujme priam anekdotické nedorozumenie s takzvaným botanom. Keď sa chcú vo veľkomestskom labyrinte srdca Francúzska kdesi dostať, každý, koho pýtajú o radu, im odporúča botan. Predpokladajú, že je to príručný knižný sprievodca, a chceli by si ho kúpiť; dopytujú sa naň v kníhkupectvách, vyzvedajú, ale márne... Vysvitne, že je to

niekoľkozväzkový bachant, adresár — knižisko, v ktorej sa dá zalistovať a orientačne sa z nej poučiť nielen na každej pošte, ale i v každej reštaurácii, v každom hoteli. Napokon zistia, že i v tom ich hoteli na veľkom obloku je výrazný a zreteľný oznam *On consulte ici le Bottin — Tu sa môžete poradiť s Bottinom.* A tu im prichodí sebaironizujúco zistiť, že platí o nich to starodávne a známe *Osla hľadal, na oslovi sedel...* No na vine bol pán (Sébastien) Bottin, podľa ktorého dostal onen dôkladný niekoľkozväzkový sprievodca Parížom svoje meno. — Kameňom nedorozumenia bola výslovnosť zovšeobecneného (apelativizovaného) mena *Bottin — bottin.* Kukučín dodáva toto vysvetlenie: *Ale azda neboli sme iba my na vine, čo sa stalo s botanom. Pravidlá výslovnosti sme si vbijali tuho do hlavy. Príručné knihy učia, že bottin sa vyslovuje botän. Parížania sú na vine, že premenili pravidlo a vyslovujú botãn, matãn, rezãn. Oni pokladajú odchýlku za pletku, ale pre nás je priestupok, ktorý nemôžeme odôvodniť. Parížan ju tiež neodôvodňuje, ale ju robí.* (158)

5.1. Kto cestuje, stretá predtým veci nevídané a neraz si pri ich pozorovaní kladie otázky: háda, čo to a ono je, aké to je, na čo to je. A potom sa usiluje odpovedať si: porovnáva, predpokladá, približne odhaduje. Takýto odhad, ktorý nemusí byť pravdivý, možno vysloviť alebo lexikálne, časticami *možno, hádam, vari, nebodaj* — alebo pomocou gramatického prostriedku, tvarom budúceho času: *bude to to, bude také, bude na to.* Martin Kukučín odhad v prítomnosti vyslovuje tvarom budúceho času vo všetkých svojich dielach, ibaže v cestopisoch na použitie tohto prostriedku má a využíva oveľa viacej príležitostí, a tak aj v cestopise *Dojmy z Francúzska* jeho častosť je zreteľne vyššia a nápadnejšia.

Na sekundárnu (metaforickú) funkciu tvaru budúceho času (porov. Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 534—536) uvedieme niekoľko príkladov z mnohých:

Bordeaux je mesto veľké, živé, badať v ňom i ruch po obchodoch, hoci *nebude* [= asi nie je] *taký,* ako bol za vojny. (28) — *Park bude* [= podistým je] *starší,* držia ho pekne: stromy, hoc sú staré, sú zdravé a mocné. (106) — O desať minút začali sme vyzerať Trianon bedlivejšie. *Bude* [= nebodaj/hádam/vari je] *v niektorom záhybe* hory, aby sme ho neprepásli. (170) — Mňa veľmi zabavilo, že sme v ulici Réaumur, meno, ktoré *niekomu nebude* [= dozaista nie je] *neznáme,* kto narábal teplomerom, už či do kúpeľa alebo obyčajnejším, do izby alebo vonku na oblok. (274)

5. 2. Čitateľa zaujme dosť časté používanie tvaru predminulého času (menej vhodne označovaného termínom dávnominulý čas), pluskvamperfekta. Vyberáme aspoň dva-tri príklady:

Našťastie mal som kdesi karôtku, na ktorej bolo meno akéhosi hotela a všetky udania: ulica, číslo domu, počet izieb, osvetlenie, cena za bývanie a zaopatrenie. *Bol mi dal* ktosi pri odchode z Punta Areny ako dar a či radu, aby som mal pri sebe akú-takú kotvičku, na ktorú sa zachytiť, keď utkviem vo veľkom meste. (15) — Naša ulica je trochu ako slepá. Jedným koncom vychodí na nábrežie: to je veľkolepý východ, pri železničnej stanici, na ktorej *sme boli zostúpili.* (96) — Z námestia viedlo schodište, možno také slávnostné ako do chrámu Madeleine: budovy, ktorá nás *bola zaujala,* by sme ju neobišli. Pustili sme sa hore schodmi. (241) — Hostia prichádzajú z blízkeho gare d'Orsay, nádražia, v ktorom *sme* i my *boli vystúpili.* (89)

Uvedieme takmer všetky slovesá, ktoré Kukučín v cestopise *Dojmy z Francúzska* použil v tvare predminulého času: *boli sa predesili, bol sa udrel* (do nosa), *bol mi dal* (karôtku), *bolo spŕchlo, bolo sa i stmilo, bolo sa zatiahlo, bol zabehol* (na nedobrý chodník), *boli sme zostúpili, bol vyložil* (karty), *bol doviedol, boli sme* (raz) *zašli, boli mi darovali, bol som zhľadával, boli sme sa sklamali, bola obkliesnila, bola nám poradila, bola povedala, bol daroval, bola dostala, bol som* (lístok) *nechal, boli sme si* (ho) *naznačili, bola* (nás) *zaujala, bola privrela* (dvere za sebou), *boli sme poodišli, bol sa vypál, bola zodvihla, bola sa začala* („sezóna"), *bol prihotovil, bol prešiel.*

Sú to napospol tvary dokonavých slovies okrem *bol som zhľadával (zhľadávať).* Týmito tvarmi sa dopĺňa to, že dokonavé slovesá majú vlastne iba tvary dvoch základných časových stupňov — budúci čas (vyjadrovaný tvarmi prézenta) a minulý čas, napr. *zabehnem* (ešte neuskutočnený, budúci dej), *zabehol som* (vykonaný dej, a to i v bezprostrednej minulosti — priam teraz vykonaný, zavŕšený). Tvary predminulého času sa pri dokonavých slovesách používajú na to, aby sa vyslovilo, že nejde o bezprostredne minulý dej: *zostúpili sme* (pred chvíľou/dnes) — *boli sme zostúpili* (predtým, pred dlhším časom). Kompenzuje sa nimi tretí základný časový stupeň dokonavých slovies. — Citované príklady ukazujú, že tvar predminulého času potrebujeme na vyjadrenie, že príslušný dej sa stal (vykonal) pred iným minulým dejom — docieľuje sa tým časová odstupňovanosť, reliéfnosť minulých dejov (porov. Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 533).

6. Kukučínov cestopis nedáva popudy a nekladie otázky len jazykovému povedomiu čitateľa; podopiera i národné povedomie, povzbudzuje vlastenecký cit a zdravú národnú hrdosť. Výrečne o tom svedčí s dojímavou radosťou načrtnutý vstup na vyslanectvo novokonštituovaných štátov — mladej Československej republiky a Juhoslávie:

Nie bez pohnutia vstúpi Slovák do úradovne radcu alebo tajomníka vyslanectva, najmä keď má prísť prvý raz do potyku s predstaviteľmi slobodnej vlasti. Kto jedol chlieb prenasledovania pre materinskú reč a národné presvedčenie, iste ďakuje bohu za zázrak, že náš utisnutý národ z rumov bý-

valej monarchie Rakúsko-uhorskej zasa vstal z mŕtvych, má zabezpečený život a budúcnosť v našom štáte. (152) — „Či by sme boli povedali," riekol som, vyjdúc na ulicu, „že pri návrate domov pôjdeme na vyslanectvo Juhoslávie a onedlho na vyslanectvo Československej republiky v Paríži?" (153)

Doktor Matej Bencúr — Martin Kukučín bol odišiel z vlasti v čase neslobody a svoj pracovný pobyt v cudzine jednostaj chápal ako prechodný osobný osudový úděl. V súlade s úmyslom vrátiť sa do oslobodenej vlasti znie jeho ľudovou strunou vibrujúce priznanie: *Každý sa vinie k svojmu hniezdu, z ktorého vyletel, čo je i chudobné a mladé.* (209)

Ale z Kukučínových cestopisných úvah sa nehlási len Slovák, jasenovský Oravec spod Choča. — Keď v podzemných miestnostiach Panthéonu robil jeho cestovateľský krúžok návštevu u najväčších mužov Francúzska, ktorí „už prijímajú i cele cudzích", ozve sa v našom spisovateľovi zmierlivý hlas: *V jednej izbičke zmestia sa napríklad taki velikáni dvaja odrazu, ako Victor Hugo a Émile Zola. Patrili k rozdielnym školám, čosi odchodným: tu sa znášajú cele dobre.* (...) A ďalej s pokorou uspokojujúco uzaviera — *Všetci sme len ľudia, jeden ako druhý: hoci títo boli vyvolené nádoby, v ktorých prebývali dary vyššie... Všetci sme len malí v podstate, život je pomerne krátky. Telo podľahne, hoci diela, ak je v nich naozaj niečo dobré, vydržia čosi viac než telesná krehkosť a slabosť.* (243)

7. Doktorovi Matejovi Bencúrovi, hoci bol už dobre známy ako spisovateľ Kukučín, sa neušlo primerané pracovné miesto na Slovensku v prvej Československej republike, do ktorej sa taký rozradovaný r. 1922 cez Paríž poberal... Od 30. októbra 1928 — vyše šesť desaťročí — už každý deň prijíma v slovenskom panteóne: na Národnom cintoríne v Martine. Jeho dielo vydržalo. Ponúka nám v ňom svoju čistú, povzbudivú, dobre preverenú a umelecky osvieženú životnú filozofiu ako oporu zdravej slovenčiny.

M. Chuťkovej 1, Bratislava

LITERATÚRA

HORÁK, G.: Ukážka beletrizujúcej tendencie v Kukučínových cestopisoch. In: Jazykovedné štúdie. 5. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960, s. 115—127.

KUKUČÍN, M.: Dojmy z Francúzska (Črty z ciest). Zlatý fond slovenskej literatúry. Výber 4. Bratislava, Tatran 1980. 281 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

MRÁZ, A.: Poprevratové literárne dielo Martina Kukučína. Bratislava, Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied 1953. 236 s.

ROZLIČNOSTI

Významový vzťah medzi predložkami na a pre

V používaní predložiek *na* a *pre* je časté kolísanie až neistota. Niekedy sa táto neistota rieši mechanicky, bez ohľadu na význam v prospech predložky *na,* lebo sa uplatňuje poznatok, že predložka *pre* „je tu okrajovým prostriedkom" a „tlačí sa do účelovej funkcie" (J. Oravec, Kultúra slova, *2,* 1968, s. 130). Tak je to aj vo vete *Zásady pamiatkovej starostlivosti na mestskú pamiatkovú rezerváciu v Žiline.*

Treba zdôrazniť, že hlavným kritériom pri používaní týchto predložiek je ich význam. Práve z hľadiska významu však majú predložky *na* a *pre* veľa spoločných vlastností. V ich sémantickej štruktúre, ako sa zachytáva v Krátkom slovníku slovenského jazyka, sú spoločné tie významy, ktorými sa vyjadruje účel, cieľ *(kefa na šaty, potreby pre domácnosť),* zreteľ *(slabý na srdce, zmysel pre humor)* a príčina *(umrieť na infarkt, neprísť pre chorobu).*

Z príkladov uvádzaných na ilustráciu a zo spresnenia ich významov však vidieť istý rozdiel. Kým predložka *na* v spojeniach ako *kefa na šaty, pasta na zuby, závod na obaly* implikuje istú činnosť, určenie na istú činnosť (teda *kefa na čistenie šiat, pasta na ošetrovanie zubov, továreň na výrobu obalov),* predložka *pre* implikuje určenie, vymedzenie istej oblasti, v ktorej sa má vec používať (porov. Horecký, Kultúra slova, *12,* 1978, s. 44—47, kde sa hovorí o vymedzovacom význame predložky *pre). Potreby pre domácnosť* sú také, ktoré sa majú používať v domácnosti, *dodávky pre priemysel* sú tie, ktoré sa využívajú v priemysle. Takéto významové rozdiely sú aj v spojeniach s abstraktnými slovami: *vhodný na funkciu* je ten, koho možno s istou výhodou zvoliť, vymenovať do funkcie; *vhodný pre spoločnosť* je ten, ktorý sa môže uplatniť v danej spoločnosti. Podobne máme spojenie *kandidát na predsedu,* ale *kandidát pre našu organizáciu.* Môžeme dobre rozlíšiť *pokyny na opravu kotla,* ale *pokyny pre prevádzku kotla.* V prvom prípade ide o pokyny, ktoré sa majú aplikovať pri opravovaní daného zariadenia, v druhom o pokyny platné pri prevádzke zariadenia. Alebo ďalšie príklady: *Máme potreby pre domácnosť,* ale *potreby na upratovanie v domácnosti.*

Z týchto poznámok vyplýva, že zásady pamiatkovej starostlivosti, ktoré majú platiť v istej pamiatkovej rezervácii, budú nie *zásady na pamiatkovú rezerváciu,* ale *zásady pre pamiatkovú rezerváciu.*

Je to tak preto, že predložkou *na* sa tu vyjadruje nie určenie na

nejakú činnosť, teda nejde o účelový význam predložky, ale o vymedzenie oblasti, v ktorej sa uvedené zásady majú uplatňovať. Teda ide o vymedzovací význam predložky. Prirodzene, vymedziť možno nielen miesto, priestor, ale aj rozličné ľudské aktivity, resp. priestor pre tieto aktivity. V takýchto súvislostiach predložka *na* poukazuje na sloveso alebo dejové podstatné meno, kým predložka *pre* vymedzuje rozsah pôsobenia predchádzajúceho slova.

K slovám, ktoré sa takto spätne určujú, vymedzujú, patria najmä podstatné mená *smernice, podmienky, zásady: smernice pre prevádzku kotolne, smernice pre hromadnú dopravu osôb, podmienky pre účasť na súťaži, zásady pre pamiatkovú starostlivosť.* Treba však poznamenať, že ak ide o určenie na istú činnosť, býva aj po slovách tohto typu predložka *na: smernice na vykonanie súpisu domov, podmienky na výstavbu mosta, zásady na úpravu rukopisov.*

Ján Horecký

Mramorovaná džínsovina

Džínsovina je pevné hrubé modré plátno pôvodne určené na vrecia a hospodárske plachty, z ktorého sa v Severnej Amerike pred vyše 100 rokmi začalo šiť pracovné oblečenie pre pastierov kráv a drevorubačov. Táto tkanina sa vyrábala vo francúzskom meste Nimes a do Ameriky sa i s farbou posielala z talianskeho Janova.

V súčasnosti sa používajú tri nové druhy tohto plátna. V prvom prípade ide o materiál, ktorý sa pred použitím predpiera, t. j. zachováva sa jeho farba, ale znižuje sa zrážanlivosť, v druhom prípade o materiál vyblednutého charakteru, ktorý sa nielen predpiera, ale aj bieli. Obidva druhy látok už majú svoje ustálené pomenovanie: *predpratá džínsovina* a *vyblednutá džínsovina.* Otvorená ostala otázka pomenovania tretieho typu materiálu, ktorý pred šitím prechádza viacerými chemickými procesmi, napr. praním, lúhovaním a praním v kúpeli s prímesou kamienkov, aby získal moderné bieloindigové a nepravidelné vzory.

V jazykovej praxi sa táto látka raz označuje ako *patinovaná džínsovina,* inokedy ako *fľakatá,* resp. *plesnivá džínsovina,* príp. aj ako *vyprášivená džínsovina.* Výrobca, Bavlnárske závody V. I. Lenina v Ružomberku, túto tkaninu vyrába pod názvom *mramorovaná džínsovina.* Generálne riaditeľstvo Otexu (ako nás o tom informovali pracovníci reklamného podniku ERPO) v reklamnom spravodajstve presadzuje názov *predpratá bielená džínsovina.* Džínsy z tohto materiálu sa bežne volajú *plesnivky,* hoci v tlači sme sa stretli aj s pomenovaním *ples-*

niaky (Pravda, 4. 11. 1988). Tieto pomenovania sú motivované vzhľadom tkaniny.

V trojslovnom pomenovaní *predpratá bielená džínsovina* sa spôsob úpravy materiálu vyjadruje pomocou dvoch zhodných prívlastkov: *predpratý* a *bielený*. Pomenovania textilných materiálov s dvoma prívlastkami sú v súčasnosti veľmi časté (porov. *mäkký splývavý úplet, ľahký polyesterový balón, teplá vlnená hubertusovina*), lebo jedným atribútom často nie je možné špecifikovať ich základné vlastnosti.

V dvojslovných pomenovaniach *patinovaná džínsovina, plesnivá džínsovina, vyprašivená džínsovina, fľakatá džínsovina* a *mramorovaná džínsovina* sa nadradený výraz špecifikuje jedným adjektívom.

V názve *fľakatá džínsovina* sa vyjadruje, že materiál vzhľadom pôsobí tak, akoby bol pokrytý fľakmi.

V pomenovaniach *plesnivá džínsovina, patinovaná džínsovina, vyprašivená džínsovina* a *mramorovaná džínsovina* sa adjektívami určuje, že materiál sa podobá na to, čo sa vyjadruje základovým slovom. *Plesnivá džínsovina* je vzhľadom podobná plesni, rovnako aj *patinovaná džínsovina* sa vzhľadom podobá patine, *vyprašivená džínsovina* má vzhľad prašiviny a *mramorovaná džínsovina* sa podobá na mramor. Zdá sa, že výraz *mramorovaný* je na označenie tohto materiálu z vecného hľadiska najvhodnejší, lebo primerane vystihuje jeho nepravidelný vzor. Spojenie *mramorovaná džínsovina*, ktoré sa vo výrobe presadzuje ako oficiálne pomenovanie tejto látky, je teda jazykovo i komunikačne vhodné i na jej bežné označenie. Termín, ktorý sa zatiaľ iba ustaľuje, má tak možnosť preniknúť do bežnej slovnej zásoby ako jedno z pomenovaní tohto druhu džínsoviny.

Katarína Hegerová

Sorabistika a serbokroatistika

Názvom *sorabistika* sa označuje časť slavistiky podobne ako názvom *slovakistika*. Názvami tohto typu sa pomenúvajú jazykovedné disciplíny, ktoré sa zaoberajú výskumom jednotlivých jazykov (pri užšom chápaní významu týchto termínov; pri širšom chápaní ide o vedecké disciplíny, ktoré sa zaoberajú nielen výskumom jazyka, ale aj literatúry a kultúry vôbec). Na istej diskusii sme sa stretli s nesprávnym použitím termínu *sorabistika*. Mylne sa ním označovala disciplína, ktorá skúma srbochorvátsky jazyk.

Pri zisťovaní presného významu termínu *sorabistika* nám pomôže morfematická analýza tohto slova, ako aj iných slov, ktoré označujú jazykovedné disciplíny.

Morfematickou analýzou môžeme v týchto názvoch vyčleniť okrem gramatickej prípony *-a* slovotvornú príponu *-ik-*, ktorou sa označuje odbor, odvetvie, slovotvornú príponu *-ist-*, ktorou sa tvoria názvy osôb, a slovotvorný základ, ktorý označuje národ. Pri slovotvornej analýze názvu *slovakistika* sa nám vyčlení prípona (formant) *-ika* a základ *slovakist-*, v ktorého báze je názov národa; tento názov je v pomenovaniach skúmaného typu zväčša latinského pôvodu. Môžeme to doložiť príkladmi:

slovak-ist-ik-a (slovakista, Slovacus, Slovaci, lat. názov Slovákov, resp. slovenský názov *Slovák), bohemistika (bohemista, Bohemi,* lat. názov Čechov), *polonistika (polonista, Poloni,* lat. názov Poliakov), *rusistika (rusista, Russi,* lat. názov Rusov, po zjednodušení *ss* > *s*, resp. slovenský názov *Rus, Rusi), bulharistika (bulharista,* slovenský názov *Bulhar, Bulhari), slovenistika (slovenista, Sloveni,* lat. názov Slovincov), *sorabistika (sorabista, Sorabi,* lat. názov *Lužických Srbov), serbokroatistika (serbokroatista, Serbi, Croati,* lat. názov Srbov a Chorvátov), *slavistika (slavista, Slavi,* lat. názov Slovanov).

V základe sa môže objaviť aj domáci názov, ako sme si to mohli všimnúť pri termíne *bulharistika* (resp. *slovakistika, rusistika).* Domáci základ má aj termín *srbochorvatistika,* ktorý sa niekedy používa namiesto internacionalizmu *serbokroatistika* (našli sme ho v Pedagogickej encyklopédii Slovenska).

Rovnakú slovotvornú štruktúru majú názvy *germanistika* (disciplína, ktorá skúma germánske jazyky, najmä nemčinu), *anglistika, romanistika* (veda o románskych jazykoch, najmä francúzštine), *hispanistika* (veda o španielčine), *nordistika* (vedný odbor skúmajúci škandinávske jazyky) a iné. Odlišnú slovotvornú štruktúru majú zložené odborné názvy *balkanológia* (veda o balkánskych jazykoch a kultúre) a *sinológia* (veda o čínskom jazyku a kultúre).

Z uvedeného prehľadu nám vyplynul presný význam názvu *sorabistika.* Je to disciplína, ktorá skúma jazyk Lužických Srbov. Disciplína, ktorá sa zaoberá srbochorvátskym jazykom, sa nazýva *serbokroatistika.* Ako vidíme, medzi termínmi *sorabistika* a *serbokroatistika* je veľmi výrazný rozdiel. Treba ich používať presne, jednoznačne a nemožno ich zamieňať.

Konštantín Palkovič

Ks

SPRÁVY A POSUDKY

Nemecký zborník o jazykovej kultúre

(Theoretische und praktische Fragen der Sprachkultur. Ed. B. Techtmeier. Linguistische Studien. Reihe A. Arbeitsberichte 170. Berlin, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft der Akademie der Wissenschaften der DDR 1987. 290 s.)

V rozsiahlom zborníku sa uverejňujú príspevky jazykovedcov, ale aj novinárov a pedagógov, ktoré odzneli na konferencii o jazykovej kultúre r. 1986. Na čele zborníka sa znova publikujú *Tézy o jazykovej kultúre,* ktoré vypracoval kolektív pod vedením B. Techtmeierovej. Tieto tézy boli v slovenskom preklade uverejnené v Slovenskej reči.*

V jednotlivých referátoch sa osvetľujú také základné otázky, ako je jazykové vedomie, charakter a miesto spisovného jazyka, estetické (resp. hodnotiace) kritériá, charakter hovorovej reči, využívanie neštandardných jazykových prostriedkov.

Jazykové vedomie sa vymedzuje (B. Techtmeierová) ako viac alebo menej vyvinutá schopnosť vedieť uvažovať o jazyku (o jednotlivých javoch jazykovej komunikácie, o konkrétnych jazykových prvkoch, o vývine a hodnotení jazyka), uvedomene používať jazykové výrazy a hodnotiť ich. Osobitne sa kladie jazyková schopnosť ako súhrn všetkých znalostí, ktoré umožňujú hovoriacim a počúvajúcim tvoriť jazykové výpovede, resp. rozumieť im (to je vlastne jazyková kompetencia). Alebo inak: jazykové vedomie zahrnuje jednak vedomosti o jazyku *(Sprachwissen),* jednak jazykovú kompetenciu. Veľmi správne sa jazykové vedomie charakterizuje ako stupňovitý, graduálny pojem a ako jeho krajné body sa označujú jazykový cit a vedecké jazykové vedomie. Medzi ne sa kladie bežné, každodenné jazykové vedomie. Aj v ňom však treba osobitne vydeliť rozvinuté jazykové vedomie, ktoré je vlastne objektom jazykovo-kultúrnej činnosti.

Podľa našej mienky však jazykový cit nemožno pokladať za krajný bod na stupnici jazykového vedomia. Na tomto bode je naivné, insitné jazykové vedomie. Bolo by užitočné pokladať jazykové vedomie za filozofickú kategóriu vlastnú každému človeku, resp. každému členovi daného jazykového spoločenstva alebo za zložku tohto vedomia popri zložke hodnotovo-kognitívnej. V takom prípade je tiež potrebné rozlišovať istý axiologický prvok v kognitívnej zložke vedomia. Zmyslom úsilia o zvyšovanie jazykovej kultúry

* Slovenským prekladom sa mierne stiera dynamický charakter téz, keď sa napr. *Reflektieren* prekladá ako *reflex — odraz, produkované výpovede* ako *zodpovedajúce výpovede, prijateľnosť (Akzeptabilität) ako percepcia, dodatočné podmienky (Zusatzbedingungen* typu obraznosť, vhodnosť) ako *dostačujúce podmienky. Sprachfähigkeit* nie je *dorozumievacia schopnosť,* ale *jazyková schopnosť,* prípadne *jazyková kompetencia.*

by potom nebolo skvalitňovanie jazykového vedomia (to je cieľ vyučovania jazyka), ale budovanie uvedenej axiologickej zložky.

Do tejto zložky patria aj tzv. dodatkové podmienky (názornosť, obraznosť, štylistická variabilnosť). Práve v nej treba zdôrazňovať a pestovať také kritériá, ako sú estetické zásady používania (G. Lerchner), možnosti porušovať jazykové normy (básnická licencia), ale aj možnosti jazykovej hry. Prirodzene, tieto vlastnosti budú najvýraznejšie u tvorivých používateľov jazyka (spisovateľov), ale nemali by sa redukovať na jazykové správanie producenta. Jazykový cit treba podľa Lerchnera chápať ako pravidlami riadenú, regulovanú intuíciu.

V podobnom zmysle uvažuje aj U. Fixová, keď zdôrazňuje, že jazyková kultúra by mala vplývať aj na jazykový cit a že nejde len o *Sprachwissen,* ale aj o *Sprachkönnen,* do ktorého patrí schopnosť posudzovať nielen správnosť, ale aj primeranosť používaných jazykových prostriedkov.

Veľa pozornosti sa v recenzovanom zborníku venuje vymedzeniu a charakterizovaniu spisovného jazyka. D. Nerius navrhuje z radu názvov ako *Schriftsprache, Standardsprache, Literatursprache, Hochsprache, Gemeinsprache* a *Einheitsprache* za najvhodnejší názov *literárny jazyk (Literatursprache);* názov *štandardný jazyk* zdôrazňuje normovanosť a kodifikovanosť, kým literárny jazyk nie je tak prísne kodifikovaný útvar a má aj výraznejšie historické dimenzie. Rozhodne však pripisuje literárnemu jazyku vedúce postavenie medzi existenčnými formami národného jazyka. Túto formu si hovoriaci osvojuje vzdelávaním, je tu vyššia uvedomenosť a záväznosť normy, kým iné existenčné formy si osvojuje menej zámerne.

Tejto základnej otázky sa dotýka aj J. Kačala. Prikláňa sa k tradičnému termínu *spisovný jazyk (Schriftsprache)* a hľadá presnejšie kritériá na jeho definovanie. Za tieto kritériá pokladá systémovosť, funkčnosť, ale za základný definičný prvok pokladá komunikačné sféry. V spisovnom jazyku sa realizuje jednota na základe systému, ale diferenciácia na základe realizácie tohto systému. Ale aj tieto realizácie, aj komunikačné sféry sú pre daný spisovný jazyk jednotné. Ak sa napr. ukazuje, že v jazyku umeleckých diel sa môžu využívať aj nespisovné prvky, to podľa J. Kačalu ešte nemožno pokladať za argument na vyčlenenie jazyka umeleckej literatúry z existenčnej formy spisovného jazyka, ako to navrhuje J. Horecký, lebo ich primerané použitie posilňuje umelecký zážitok a vyplýva zo špecifického postavenia jazyka umeleckej literatúry v štýlovom systéme spisovného jazyka. Správne J. Kačala zdôrazňuje pojem funkčných štýlov a ich prepletanie, resp. postavenie jazyka umeleckej literatúry na pozadí jazyka publicistiky a bežného jazyka.

Nové hľadiská na jazykovú kultúru a jej objekt prináša G. Richter v úvahách o hovorenej reči. Východiskom mu je *sprachliche Kommunikation,* od ktorej si však nemožno odmyslieť parajazykové a mimojazykové prostriedky. Autor upozorňuje na základné kritérium, t. j. na kultivovanosť, v ktorej sa prejavuje jednota účelnosti a estetiky, resp. jasnosti a ekonomickosti na jednej strane a variabilnosti na druhej strane.

Na dôležitý protiklad v základných vlastnostiach jazyka, na protiklad stability a variability upozorňuje W. U. Wurzel. Analyzuje najmä morfologické zmeny v nemčine a základný problém vidí v riešení vzťahu medzi

normovanosťou ako sociálne záväznou vlastnosťou spisovného jazyka a tendenciou k zmenám ako sociálne relevantným prvkom. Jazyková kultúra by mala zdôrazňovať dialektickú jednotu medzi stabilitou, udržiavaním jestvujúceho stavu a variabilitou a zmenou. Treba pripomenúť, že tento problém je v našej teórii známy ako pružná stabilita.

Popri týchto základných problémoch sa v ďalších príspevkoch v zborníku poukazuje na problematiku slovnej zásoby (W. Fleischer) a textov (E. Agricola), na miesto nespisovných prvkov vo verejnom vyjadrovaní (o tom hovorí aj J. Kačala pri analýze subštandardných prvkov), na úlohy školy vo zvyšovaní jazykovej kultúry.

Zaujímavé pohľady prináša referát E. Isingovej o názoroch na jazykové vedomie v nemeckom osvietenstve.

Vcelku treba povedať, že všetky príspevky v zborníku sú prejavom úsilia o vybudovanie spoľahlivej teórie jazykovej kultúry, a to na základe dynamického pohľadu na jazyk a jeho vývin. Toto hľadisko nie je u nás také bežné.

Ján Horecký

Vývin slovenského jazyka a dialektológia

(KRAJČOVIČ, R.: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 344 s.)

K významným prameňom štúdia historických jazykovedných disciplín pribudla v polovici minulého roka práca popredného slovenského jazykovedca a vysokoškolského pedagóga, univerzitného profesora PhDr. Rudolfa Krajčoviča, DrSc., *Vývin slovenského jazyka a dialektológia.* V tejto práci autor synteticky sformuloval poznatky o vývine slovenčiny v nadväznosti na svoje základné monografické práce *Pôvod juhozápadoslovenských nárečí a ich fonologický vývin* (1964), *Slovenčina a slovanské jazyky. I. — Praslovanská genéza slovenčiny* (1974), *A Historical Phonology of the Slovak Language* (1975) i na vysokoškolské učebnice *Náčrt dejín slovenského jazyka* (1964, 1971), *Pôvod a vývin slovenského jazyka* (1979) a *Čeština a slovenčina v starších archiváliách z predspisovného obdobia* (1983).

Práca *Vývin slovenského jazyka a dialektológia* je určená predovšetkým študentom slovakistiky a slavistiky, svojím invenčným charakterom je však cenným zdrojom poznatkov aj pre absolventov filologického štúdia, vedeckých a kultúrnych pracovníkov v oblasti jazykovedy a histórie.

Práca má tri základné časti: v prvej časti autor sformuloval prehľadný súhrn poznatkov o praslovanskom pôvode slovenčiny, druhú časť tvorí syntéza vývinu slovenského jazyka, náplňou tretej časti sú základné poznatky zo všeobecnej dialektológie a charakteristika jednotlivých slovenských nárečí.

V prvej kapitole (*Praslovanský pôvod slovenčiny,* s. 9—37) autor vychádza z rozboru teórií o pôvode slovenčiny. Analyzuje teórie o nehomogénnom praslovanskom základe slovenčiny, ktoré dokazujú, že pôvod slovenčiny tvoria

okraje západoslovanského, južnoslovanského a východoslovanského makrodialektu alebo že praslovanský základ slovenčiny vznikol starším, resp. mladším miešaním susedných slovanských etník a ich jazykov. Predstaviteľmi tejto teórie boli napr. S. Czambel, S. B. Bernštejn, čiastočne I. Kniezsa. Druhú skupinu názorov o pôvode slovenčiny predstavujú teórie o homogénnom praslovanskom základe slovenčiny. Dokazujú, že praslovanský základ slovenského jazyka bol jazykovo i etnicky homogénny, a to buď rovnorodý, alebo členený izoglosami tzv. juhoslavizmov, ktoré doň prenikli od juhu. Zástancami tejto teórie boli F. Trávníček, V. Vážný, J. Stanislav, E. Pauliny, Ľ. Novák. Kritickým rozborom jednotlivých javov, na ktorých sú uvedené teórie založené, dospel R. Krajčovič k syntetizujúcemu záveru — k migračno-integračnej teórii o praslovanskom pôvode slovenčiny. Táto teória je založená na téze, že praslovanský základ slovenského jazyka sa formoval postupne a že ho ovplyvňovali jazykové i mimojazykové faktory. Otázku praslovanského pôvodu slovenčiny rieši autor z hľadiska troch dejinných úsekov: pomigračného obdobia (6.—7. stor.), integračného (8.—9. stor.) a konštitutívneho (10.—11. stor.). Rozbor najstarších praslovanských javov v základných nárečových areáloch svedčí o tom, že v západnej a východnej časti slovenčiny sa v koncentrovanej miere vyskytujú západoslovanské javy (zachovanie skupín *-dl-, -tl-*, *š* za psl. *ch'*, skupiny *rot-, lot-* za psl. *ort-, olt-* pod cirkumflexovou intonáciou), v centrálnej časti strednej slovenčiny sa zasa vyskytujú nezápadoslovanské javy zhodné s praslovanskými javmi východoslovanských a južnoslovanských jazykov (*l* za *psl. -dl-, -tl-, s* za *ch', rat-, lat-* za psl. *ort-, olt-* pod cirkumflexovou intonáciou, prípona *-mo* v 1. osobe pl. prézenta pri slovesách). Tieto javy zaraďuje autor do pomigračného obdobia. K integračným javom západoslovanského pôvodu priraďuje R. Krajčovič v období 8.—9. stor. zachovanie skupín *gv-, kv- (hviezda, kvet)*, zmeny *bj, pj, mj, vj* > *b', p' m', v'; dj, tj (gt, kt)* > *dz', c'*, nezápadoslovanskými integračnými prvkami sú zasa zmeny *jь* > *i* (typ *ihla)*, slabičné r, krátkosť typu *vrana, slama* (proti čes. *vrána, sláma)*, prípona *-om* v inštr. sg. mask. *(chlapom)*, dĺžka na prípone *-á* v nom. pl. neutier *(mestá* — čes. *města)*. Konštitutívne obdobie znamená vo vývine slovenského jazyka časový úsek, v ktorom sa slovenčina natrvalo sformovala na samostatný jazyk: ustálili sa striednice *dj* > *dz', z'*, ustálila sa krátkosť v slovách typu *vrana, slama,* o stupni integrity slovenčiny v tomto období svedčí aj to, že sa v nej už neuskutočnili zmeny, ktoré sa práve v 10.—11. stor. uskutočňovali v susednej češtine a poľštine (poľská zmena *e* > *o*, *ě* > *a* pred dentálami: *žena/żona, pero/pioro;* staročeská depalatalizácia typu *ťe* > *te: priateľ* > *přítel;* prehláska *ä* > *ě* v nom. sg. fem.: *ulica,* čes. *ulice)*. Touto prehľadnou charakteristikou jednotlivých vývinových období dokazuje autor vlastnú genézu slovenčiny. Ďalšiu časť Krajčovičovho *Vývinu slovenského jazyka a dialektológie* tvorí opis hlavných zmien v praslovanskom základe slovenčiny (priebeh kontrakcie, zániku a vokalizácie jerov, zániku nosoviek). Jednotlivé zmeny opisuje autor jednak vo vzťahu k základným nárečovým areálom, jednak vo vzťahu k zmenám vo fonologickej štruktúre a k prehodnocovaniu prozodických vlastností.

Úvod významnej druhej časti recenzovanej práce tvorí kapitola *Fonologický vývin.* V nej autor opisuje formovanie najstarších fonologických štruktúr

(vznik párovej mäkkostnej korelácie pri konsonantoch a vokáloch, staršie a mladšie zmeny vo vývine krátkeho a dlhého vokalizmu), zmeny a formovanie nových štruktúrnych vzťahov vo fonologickej rovine. Precízne sú opísané aj zmeny v stavbe slabiky (vyvolali ich staršie hláskoslovné zmeny) a ustaľovanie prízvuku. Vyvážene je sformulovaná aj kapitola *Morfologický vývin.* V nej R. Krajčovič opisuje vývin menných a slovesných gramatických kategórií, zmeny v morfematickej stavbe koreňových morfém a vývin gramatických morfém. Jednotlivé otázky preberá z hľadiska východiskového stavu, charakterizuje zmeny a zdôvodňuje ich systémovosť. Rovnako dôkladný je aj opis vývinu neohybných slovných druhov. Záver druhej časti *Vývinu slovenského jazyka a dialektológie* tvoria *Kapitoly o vývine slovenskej lexiky.* V tejto časti práce autor opisuje najstaršie slovotvorné postupy, neproduktívnosť a zánik niektorých z nich (alternačného a reduplikačného), vývin prefixálneho a sufixálneho spôsobu derivácie, tvorenie slov skladaním a meravením tvarov. Významnú časť lexikálnej problematiky tvorí opis lexiky zdedenej z praslovančiny, jej ďalší vývin (zmeny významovej stránky), príp. zánik. Organicky ju dopĺňa kapitola o prenikaní nedomácich slov do slovenčiny zo starej nemčiny, z maďarčiny, latinčiny, o preberaní slov z jazyka valašského etnika, najmä však z češtiny. Záver druhej časti práce tvorí kapitola o historickej diferencovanosti slovenskej lexiky. V tejto časti sa opisuje tematická a areálová diferenciácia slovnej zásoby a charakterizujú sa základné vývinové tendencie v slovníku starých Slovákov. Prvé dve časti Krajčovičovej práce obsahujú problematiku, ktorú už autor spracoval v citovanej práci *Pôvod a vývin slovenského jazyka* (Bratislava, SPN 1980. 240 s.).

Tretiu, záverečnú časť *Vývinu slovenského jazyka a dialektológie* tvorí problematika všeobecnej dialektológie a slovenských nárečí (s. 183—317). Táto časť recenzovanej práce má z hľadiska určenia celej publikácie veľký význam pri štúdiu dialektológie a slovenských nárečí zo synchronicko-diachronického hľadiska. Vo všeobecnej časti (s. 183—206) opisuje autor nárečia z hľadiska ich postavenia v spoločenskom vývine, charakterizuje ich ako útvar so základnou dorozumievacou funkciou a z hľadiska výskumu historickej jazykovedy, genézy a súčasného stavu, na základe ktorého možno určovať jednotlivé vývinové etapy formovania sa národného jazyka. V tejto časti práce sa uvádzajú aj otázky z oblasti všeobecnej dialektológie týkajúce sa komplexnosti a špecifickosti tejto vednej disciplíny. Autor podrobne analyzuje predmet dialektologického výskumu, dialektologickú heuristiku a opisuje jej postupy, areálový výskum dialektov. Z teoretického i praktického hľadiska je cenný výklad termínov lingvistickej geografie (izoglosy, šrafy, symboly), charakteristika izoglosových zón a ich foriem, opis nárečových areálov a ich foriem. Metodicky vysoko hodnotná je aj časť, v ktorej sa uvádzajú metódy a postupy kartografického zobrazovania nárečového javu a druhy nárečových máp a atlasov (s. 202 a n.).

Záver práce tvorí podrobný opis slovenských nárečí. Rozdelený je podľa troch základných makroareálov (*Západoslovenské nárečia* — s. 207—234, *Stredoslovenské nárečia* — s. 234—277, *Východoslovenské nárečia* — s. 277—298). Každý z uvedených makroareálov je rozdelený podľa tradičného členenia na základné regióny, základné areály a pomedzné areály, pričom v niektorých prípadoch autor uplatňuje aj nové, netradičné ohraničenie areálov.

V rámci západoslovenských nárečí sa osobitne preberá južný región so základnými areálmi záhorských, trnavských, piešťanských a hlohovských nárečí, pomedzné areály tvoria myjavské a dolnonitrianske nárečia. Severný región západoslovenských nárečí vymedzuje autor základnými areálmi dolnotrenčianskych a hornotrenčianskych nárečí, pomedzné areály tvoria kysucké (hornokysucké a dolnokysucké) nárečia. Obdobne je spracovaný aj stredoslovenský makroareál (severozápadný región: základné areály: dolnooravský, stredooravský, turčiansky, liptovský, zvolenský, hornonitriansky, tekovský; pomedzné areály: hornooravský, východoliptovský, bánovský, topoľčiansky; juhovýchodný región: základné areály: hontiansky, novohradský, ipeľský, západogemerský, stredogemerský; pomedzné areály: východogemerský, horehronský). Rovnakým spôsobom opísal R. Krajčovič aj východoslovenské nárečia. Vyčlenil západný región so základnými areálmi na Spiši, v Šariši a Above, ako pomedzné areály charakterizuje podtatranské a severošarišské nárečia, v rámci východného regiónu východoslovenských nárečí opisuje zemplínske, užské a sotácke nárečia.

Opis jednotlivých nárečí spočíva na zásadách retrospektívnej jazykovednej charakteristiky konkrétneho areálu. Ide teda o uplatnenie synchronicko-diachronického metodologického postupu a spájanie komentára o konkrétnej nárečovej oblasti s predchádzajúcimi kapitolami recenzovanej práce. Jednotlivé nárečia charakterizuje R. Krajčovič najprv podľa praslovanských rezíduí v konkrétnych nárečiach, modeluje základnú fonologickú štruktúru (vokalizmus a konsonantizmus), charakterizuje mennú a slovesnú flexiu a na záver charakteristiky dokladá aj prípadné úzko lokalizované črty, resp. okrajové javy. Súčasťou tejto časti knihy sú aj ukážky nárečových textov a mapové prílohy, ktoré ilustrujú metodický postup lingvistickej kartografie. Materiál, ktorý sa v práci cituje, je spracovaný v registri historických dokladov a rozsiahlom bibliografickom súpise.

Práca *Vývin slovenského jazyka a dialektológia* predstavuje významný súhrn poznatkov o jednotlivých obdobiach vývinu slovenčiny, opisuje sa v nej genéza národného jazyka a jeho vzťahy k ostatným jazykom západoslovanskej a južnoslovanskej prabázy. Opis slovenských nárečí je zasa charakteristikou jazykových útvarov, ktoré sa relatívne spontánne vyvinuli zo starého špecifického prazákladu slovenčiny. Vhodným, precízne vypracovaným spôsobom, s použitím najnovších poznatkov v oblasti praslovanskej genézy slovenčiny a presvedčivej metodológie vytvoril profesor R. Krajčovič prácu, ktorá sa okrem svojho základného poslania vysokoškolskej učebnice stáva hodnotným zdrojom poznatkov nielen pre slovakistov, ale aj slavistov v širokom zmysle slova. Cenné poznatky poskytuje *Vývin slovenského jazyka a dialektológia* aj odborníkom nefilologických odborov, najmä z histórie, archívnictva, etnografie i archeológie.

Pavol Žigo

Ks

SPYTOVALI STE SA

Pod Bratislavou, nad Gabčíkovom? — Ing. J. R. z Košíc nám napísal: „V poslednom čase sa stretávam na stránkach novín a časopisov s výrazmi *vodná nádrž pod Bratislavou, nad Gabčíkovom.* Podľa môjho názoru sú predložky *pod* a *nad* v uvedených spojeniach nesprávne. Namiesto nich by sa mali použiť predložky *pri, neďaleko, pred* alebo *za.*"

Predložky *nad* a *pod* v spojení s inštrumentálom majú miestny (statický) význam. Tento význam vykladá Krátky slovník slovenského jazyka (Bratislava 1987) takto: predložka *nad* vyjadruje miesto položené vyššie od niečoho, napr. *nad horami, hmla nad mestom* (s. 212), predložka *pod* vyjadruje miesto položené nižšie od niečoho, niekoho, napr. *pod stromom, krajina pod snehom* (s. 296). Spojenie typu predložka *pod (nad)* + miestny názov v inštrumentáli sa v citovanom slovníku neuvádza. Príklad na takéto spojenie nájdeme v Slovníku slovenského jazyka pri výklade druhého významu predložky *pod* s inštrumentálom: *boje pod Moskvou; Pod Žilinou leží vojsko Rákocziho* (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, 3. zv., s. 118). Oravec (Slovenské predložky v praxi. Bratislava, SPN 1968, s. 101) však považuje takéto vety za ojedinelé, „nie bežné". Majú nádych historickosti a predložka *pod* sa vo voľných spojeniach zvyčajne nahrádza predložkou *pri.* Ináč je to pri vlastných miestnych menách, kde sa predložky *nad* a *pod* s významom miesta vyskytujú bežne: *Trnovec nad Váhom, Vranov nad Topľou, Brezová pod Bradlom, Mýto pod Ďumbierom.*

Je však zrejmé, že tento problém sa nedotýka spojení, na ktoré nás upozornil pisateľ listu. V našom, do istej miery špecifickom prípade sú predložky *pod* a *nad* namieste, pretože slúžia na presnú lokalizáciu objektu (vodnej nádrže, ktorá sa buduje na úseku Dunaja medzi Bratislavou a Gabčíkovom) pomocou iného objektu (mesta), pričom rozhodujúcu úlohu tu má smer riečneho toku (prameň — ústie): predložka *pod* v spojení *pod Bratislavou* označuje polohu nižšie, smerom k ústiu rieky, predložka *nad* v spojení *nad Gabčíkovom* označuje polohu vyššie, smerom k prameňu rieky. Teda aj nadmorská výška vodnej nádrže je vzhľadom na Bratislavu nižšia, vzhľadom na Gabčíkovo vyššia.

Spojenia *nádrž pri Bratislave, neďaleko Bratislavy* sú v bežnej reči takisto správne, no nie natoľko presné ako spojenia s predložkami *nad* a *pod.* Výrazy *nádrž pri Bratislave, neďaleko Gabčíkova* prinášajú informáciu len o približnej polohe objektu, ktorý sa nachádza kdesi v blízkosti, v okolí mesta.

Ani predložky *pred* a *za,* ktoré autor listu navrhuje namiesto predložiek *pod* a *nad,* nevyjadrujú polohu objektu úplne presne. V tomto prípade chýba určenie smeru, z ktorého k objektu pristupujeme (napr. ak prichádzame k Bratislave zo západu, nádrž leží nad Bratislavou, ak však prichádzame k mestu z východu, nádrž sa nachádza pred Bratislavou).

Pochybnosti nášho pisateľa o správnosti predložiek *pod* a *nad* vo výrazoch *vodná nádrž pod Bratislavou, nad Gabčíkovom* sú teda neoprávnené. Dodávame ešte, že okrem odbornej tlače a novín sa s týmito spojeniami môžeme

stretnúť aj v umeleckej literatúre — v poslednej knižke Š. Moravčíka *Sťahovanie rieky*, ktorej dej sa odohráva práve na stavbe vodného diela — Gabčíkovo — Nagymaros: *Chlapov najviac zaujal výklad o zložitosti dejov pod zemou... Aký vplyv na priepustnosť vrstiev bude mať napríklad vytvorenie veľkej nádrže Hrušov — Dunakiliti pod Bratislavou...?*

Ingrid Hrubaničová

Nesprávna prechodníková väzba. — „V Novom slove zo 17. 11. 1988 som si zapísala vetu *Uvidiac výrobné haly* (,) *bolo vidieť na tvárach našich odborníkov uznanlivé pokyvovanie.* Zdá sa mi, že sa tu prechodníková väzba s *uvidiac* používa nesprávne. Je to tak?" — píše nám A. R. zo Stupavy.

V Morfológii slovenského jazyka (1966) na s. 558 sa hovorí, že prechodníkom sa vyjadruje druhý predikát, ak sa týka toho istého subjektu, resp. rovnakého podmetu.

Ak si túto poučku aplikujeme na citovanú vetu, dostaneme takýto obraz: Hlavná veta, resp. prvý predikát (prísudok) je v našom prípade neosobný výraz *bolo vidieť pokyvovanie.* Na túto hlavnú vetu, na tento predikát sa viaže druhý predikát, v ktorom sa hovorí, že to bolo vtedy, keď uvideli výrobné haly.

Treba však zdôrazniť, že v zmysle uvedenej poučky z Morfológie slovenského jazyka sa druhý predikát musí vzťahovať na ten istý podmet ako prvý predikát. Bola by teda správna veta *Uvidiac výrobné haly, odborníci začali uznalivo pokyvovať.* Ale pretože vo východiskovej vete je prvý predikát vyjadrený neosobne (chýba tu vyjadrený podmet) a nevzťahuje sa na odborníkov, ale na ich pokyvovanie, nemožno na slovo *pokyvovanie* pripojiť druhý predikát *uvideli,* resp. *uvidiac.*

Preto je citovaná veta syntakticky nesprávna. Správna by bola napr. veta *Keď odborníci uvideli výrobné haly, začali uznanlivo pokyvovať hlavami,* lebo je zrejmé, že istí odborníci uvideli haly a tí istí odborníci začali pokyvovať hlavami.

Ján Horecký

NAPÍSALI STE NÁM

Cabaj-Čapor (resp. Čapor)

Za dávna, za Uhorska, písalo sa tak, ako to pisár, obyčajne cudzinec, počul, teda *Čápor* (resp. *Csápor*). Vtedy sme aj my Slováci okolo Nitry hovorili zväčša v nárečí, napr. *čás(t)ka, čápka, vaččá.*

V osemnástom roku, po prvej vojne, niektoré vtáky sa v nárečí zmenili, napr. *gója* (maďarsky *gólya*) premenil sa na *čáp* (česky). Vtedy vyhovovalo aj

meno našej obce: *Čápor.* To hralo! Hralo aj preto, že v maďarskej reči je napr. *csáp* (tykadlo), *csárda* (hostinec, krčma), *csábít* (lákať).

Potom však, najmä po roku 1940, keď vyšli Pravidlá slovenského pravopisu, začali sme používať v hovorovej reči (príp. aj v dialekte) namiesto *gója* a *čáp* správne po slovensky *bocian.* To už s Čáporom nehralo a nehrá. Nehrá to, lebo slabika *čá-* v spisovnej slovenčine nie je (je iba v češtine a maďarčine).

V menoslove slovenských obcí v Slovníku slovenského jazyka VI (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968) je na s. 161 heslo *Čapor* a odvodené slová *Čaporčan, Čaporčanka, čaporský.*

Základ *čap* je popri slovenčine rozšírený aj v ruštine, poľštine a srbochorvátčine. V slovenčine sa tento základ vyskytuje v slovách *čap* — zvuk pri páde do vody, *čapiť* — udrieť, tlapnúť, prudko hodiť, *čapnúť* — chytiť, lapiť, zajať... *Čapor* je pastiersky bič s krátkou rukoväťou (Slovník slovenského jazyka I); čapor mával na konci kystku na plieskanie atď.

Obec *Čapor* je už od najstarších čias poľnohospodárska. Ľudia tu obrábali pôdu, chovali ovce, kozy, ošípané, kravy, kone. Pastieri používali *čapor* (bič) na zavrátenie zatúlaných jedincov.

Niektorí dávajú meno *Čapor* do súvislosti so starým (dnes už zabudnutým) slovom *čapur,* ktorým naši predkovia označovali klčovisko.

Meno obce *Čápor* (porov. Statistický lexikon obcí) nie je teda správne a nie je správne ani na tabuli pri hradskej obce *Cabaj-Čápor.* Správne má byť: *Cabaj-Čapor.* Podobne sa nemá písať ani o *medzinárodnom bežeckom mítingu v čáporskom lese,* ale *v čaporskom lese.*

Brožúra *História obce Cabaj-Čapor* (1248—1980) má na tvrdom obale zlatotlačou napísané *Cabaj-Čápor,* čo je omyl zlatotlačiara, lebo na titulnej strane aj v celom texte sa píše iba *Čapor,* resp. *Cabaj-Čapor.*

Ján Domasta, Cabaj-Čapor

Poznámka redakcie

Ukazuje sa, že pripomienky spisovateľa Jána Domastu, rodáka z Cabaja-Čapora, sú opodstatnené. Potvrdzuje to aj heslo *čapor* v publikácii M. Majtána *Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov* (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972). V citovanej publikácii sa uvádzajú tieto oficiálne podoby názvu: z r. 1773 a 1808 *Csapor,* z r. 1786 *Cschapor,* 1863—1913 *Csápor,* 1920—1924 a 1939—1948 *Čápor,* od r. 1948 *Čapor.* Podoba *Čápor* sa uvádza v Statistickom lexikone obcí z r. 1974 a 1982, pravda, už ako súčasť názvu zlúčenej obce *Cabaj-Čápor* (r. 1973) asi nedopatrením. O zmene podoby *Cabaj-Čápor* na *Cabaj-Čapor* v kodifikačných dokumentoch môže rozhodnúť Ministerstvo vnútra a životného prostredia SSR.

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 23, 1989, č. 3. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen korešpondent ČSAV a SAV. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Jarmila Macherová. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30 —, jednotlivé čísla Kčs 3 —. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v januári 1989. Rukopis odovzdaný do výroby 14. 12. 1988. Registr. zn. F-7050.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1989

Cena Kčs 3,—